M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

Samvat 1526

No. Ref. / Sur. 408

Title: Dwarka Mahatmya
(Skanda Purana)

408

द्वारिकामाहात्म्य from स्कंद पुराण
Incompletes

Dwārkā Mahātmya from	: Title
: : Skanda Purana.	: Author
: :	: Editor
: : Sam 1526	: Year, Vols.
: :	: Publisher
408 : : Begins Abruptly	: Remarks

११४

हस्त्यश्वरथसंयोधपत्तिनिर्बद्धनिर्वृतिः॥५॥ इत्थं च तस्यान्नृपतेः
कारागेश्वेवाऽह्वयस्तथा॥ संगतिर्गुरुभक्तिश्चादवताराधान
रतः॥६॥ महादानान्यनेकानि ददाति प्रत्यहं नृपः॥ शस्वच्च गोसहस्रं
उद्ददाति नृपसत्तमः॥७॥ प्रज्ञान्यवराणो विप्रा उपावश्यासने
श्चन्नोपरिधाप्यवास्तसौस्रुत्रेसुगंधेनानुलिप्य च॥८॥ संस्तज्य
पुष्पमालाभिर्धूपेन च सुगंधिना॥ दादो दक्षिणयासार्द्धं प्रतिवि
प्राय गां तदा॥९॥ तांबूलसहितां दत्वा विसृज्य प्रीयतामिति॥ ए
वं च ददस्तं तंस्य यज्ञनस्य तथा मारवेः॥१०॥ ययो कालो हि दे
ष्ठानां गांश्चेवानुं नुंडतः॥ एकदाउ दिन श्रेष्ठं जिमुनि श्रुति
तव्रतां॥११॥ अद्वयानं च नृपतिः प्रातिग्रहपरा गमकुरवां उवायवाकं

नृपतिः कृतांजलिपुटस्थितः ॥१२॥ मामुद्धर महाभाग कृपां कुरु
तपोनिधे ॥ गृहाणगां मया दत्तां कृपां कुरु ममोपरि ॥ श्रुत्वा नृप
व्यावचनं तस्य श्रेष्ठं नृपि गौरवात् तुष्टः यस्य वाब्रवी द्विजए
वमस्त्विति लज्जितः ॥१४॥ अवनिज्य ततः पादौ शिरसाधारय
नृपाः सुवर्णश्रृंगस्तादिनीं रूप्यखुरविभूषितां ॥१५॥ रत्नपुच्छीं
कांस्यदोहां सितवस्त्रावगुंठितां ॥ समन्यच्च विप्रेंद्रं दाहो
दक्षिणायायुतां ॥१६॥ आसीमांतमनुव्रज्य हृष्टो राजा बभूव
ह ॥ पुत्रवानां दंस वर्षाणि हंस्तानामिति विश्रुतां ॥१७॥ गां गृहीत्वा स्व
गृहं प्राप्तो दामबद्धां सवत्सकां ॥ स तस्या य वसं यासं ददौ ब्राह्म
णसत्तमः ॥१८॥ स्नुष्टां यवसैनैव मध्याक्रोष्टषितां तदा गृहो २८

च्चा निर्यापयो विप्रो दाम बद्धां जलाशयां ॥१९॥ मार्गे गजाश्च संबाध
सुस्वास्तो स्वासदर्शनात् दुःखात्ता दाक्षिय साधनं ब्राह्मणस्य यायो
तदा ॥२०॥ विचिन्वन् सकलां भुवं नापश्यत्तां द्विजर्षभः ॥ सायाया वि
कृता धर्मस्तन्मुक्ता राजगोधने ॥२१॥ द्वितीयो किंचन विप्रा ना
रूपयन्नृपसत्तमः ॥ संपूज्य विधिवत् कन्या वस्त्रालंकारभूषणैः
२२ विधिवत् कां ददौ तां व सन्नृपः ॥ सोमशर्मणा गृहीत्वा राज्ञो
भवनान्निर्याप्य गां द्विजर्षभिः ॥२३॥ आसीं रोमानो राजा नंध
मरिणामिति विख्यातः प्रकाशवान् ॥ स चावि प्रो विचिन्वानः स
वतो गां स्तुतः स्वितः ॥२४॥ ददर्श पथि गच्छन्तीं दृष्टः सोमशर्मणः
नामयं चापकृत्वा गां दस्युवद्यास्यास्मकथं ॥२५॥ स तस्य वचनं श्रु

वा विस्मयं दस्य कीर्त्तनात्॥ राजतो ऽद्गि मयालब्धं मामयं गो
न संशयः॥२६ कथं नयसि विप्र त्वं मयि जीवति मंदिरा सोब्र
वीद्यल्लब्ध्वेयं कथं मां कथ्यास्तवथा॥२७ गतेऽद्य क्लिमयाल
ब्धा बलान्नतिवमि ब्रासामामेयमितिसं क्रुध्य सोमशर्मा
ऽब्रवीद्वचः॥२८ प्रज्वलत्क्रोधरक्ताक्षो मामयमिति न्यायपक्षावि
वदंतौ तथा विप्रौ राजद्वारमुपागतौ॥२९ क्व वणिक्कल
हं चोरं च्य ककामो स्वजीवितं स्वं क्रुद्धो ब्राह्मणो ह्याक्रोश
यंतौ तौ परस्परं॥३० राज्ञे निवेदयामास द्वाःस्थः प्रणयपू
र्वकं॥ अवज्ञातौ तदा विप्रौ विवदंतौ रुषान्वितौ॥३१
कापथ्याकुलायतस्को विविशतुः पुरं ततः एवं विवदमा २९

नौ तौ त्रिरात्रं समपोषितौ॥३२ अवज्ञातौ नृपेणाथ राज्ञा
नं प्रति तु क्रुद्धः॥ जल्पतः कुपितो वाक्यं सामर्षो नृपतिं प्रति॥
३३ अवमन्यै हि किं सद्यि यस्मात्त्वं न निगृह्णासि मंदिरा तु शास्त्रा
न्नवान्प्रज्ञानोऽद्गि न्यायेन नियोजसि॥३४ न विष्यसि न
वान्यस्मात् तत्कलासो न संशयः॥ एवं राज्ञा तदा विप्रावन्य
स्य गां प्रदायानो॥३५ (द्ध) धितो नवदसं त्यक्तो स्वगृहं गं
तुमुद्यतौ॥ प्रक्लिन्नौ तौ नृगो द्वारं तदा द्रुतमुपस्थितः॥३६ दं
डवत्प्रणिपत्याथ कृतांजलिरभाषत॥ आमा क्षमध्वमस्मा क्षु
यं तत्तथा न नदन्यथा॥३७ मामापरिक्लिष्टां त्वं वाशापातं समुप
दिश्यतां तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमशर्मा ततिवाक्यो॥३८ द्वापर

अथागस्त्यां तु भगवान्देवकीसुतः वसुदेवाद्द राजेन्द्र रि
रावितीर्विख्याति॥३९ तस्य संस्पर्शनाद्देवशापमुक्तिर्न्नविख्या
ति॥ इक्ष्वाकोस्तदा विप्रो प्रयातो स्वं निवशनं॥४०॥ राजा
बहुविधान्नागान्नुकादवा च सूरिशः॥ इष्ट्वा च विविधैर्यज्ञैः
कालधर्ममुपयिवान्॥४१ ततस्तु भगवान्राजा धर्मराजनिव
शनं॥ संक्रान्ताधर्मराजेन स्वागतेनाप्ययोत्तमा॥४२ प्रथमं सुकृ
तं राजन्नूथवा दुःकृतं विभो यदस्ति दुःकृतं किंचित्प्रथमं
प्रतिपाद्यतां॥४३ अनुज्ञातोऽथान निवत्स कलासोऽनुवत्त
दा ततो वर्षसहस्राणि कलासत्व मातवान्॥४४ एकस्मि
न्दिवसे विप्राः स्नार्थयदुकुमारकाः वनं गत्म मृगान्हंतुं रामन्त ३०
ऊ१

श्रमसमन्विताः॥४५ तृषार्त्ता च नाश्च मध्याह्नगतानीरं सुनिर्मलं स
र्वेस स्तुम कत्तत्र कलासं रसं स्थितं॥४६ चक्रे अथोदरे तस्य य
त्नेयदुकुमारकाः ददर्शितं तदा कलासो तुगंगवाश्मयन्निवालो
विक्षेपवामहात्मानलीलयैव जगत्पतिः॥ संस्पृष्टो भगवतावि
प्रकशापबंधनात्॥४७ चक्रो कालवरं राजा दिव्यस्वगन्तालपनः
कृतांजलिरुवाचरदं नत्वा परमया मुदा॥४८ नमस्ते जगदाधार
सर्वस्थित्यंतकारिणो सद्भस्य शिरसे तुभ्यं ब्रह्मणे ऽनंतशक्त
ये॥५० एवं संस्तुवतस्तस्य भगवान्देवकीसुतः तुष्टो ददातु वरं द
त्तियत्तेमनसि वर्त्तते॥५१ यादियुक्ते तमान्कोकान्दर्शनिस्पर्श
नाद्यवो एवमुक्तः स्वादवेन संप्रहृष्टतनूरुहः॥५२ उवाच यदि

उश्चास्तियदिदयोवरोममांगत्रेयिंममनाम्नाउख्यातिंग
छत्रकेशव॥४८॥यःस्नात्वापरयानक्त्या।पितृन्संतर्पयिष्यति
मन्धरस्तादनशोर्थदेविष्णुलोकंसगच्छति॥४९॥एवंनविश्वाती
र्थकातत्रेवांतरधीयतां।स्वराजाविमानेनदिव्यस्तगतुले
पनः॥५०॥जगामभुवनंविष्णोर्विबुधैरनुसंस्कृतः।श्रीप्रका
दतवासात्तदप्रोक्तंतिविप्रेन्द्राःसकृपानृगस्तंश्रयात॥५१॥व
रदानाच्चतस्कस्यपावनःसर्वदेहिनां।तत्रगत्वाद्विजाश्रेष्ठाः
अर्घंदत्वायथाविधि॥५२॥फलपुष्पादतीर्थेकेचंदनेनचकुं
कुराःनमास्तुविश्वरूपायविष्णवेपरमात्मने॥५३॥अर्घंगृ
हाणदेवेशकृपांकुरु।त्मिन्नृगतंशिकानतःस्नायाद्विजश्रेष्ठाः २१

गृहमालम्व्यपाणिना॥५९॥संतर्पयन्पितॄन्देवान्मनुष्यांश्चयथाक्र
मं।ततःश्राद्धंप्रकुर्वीतपितॄणांश्रद्धयान्वितः॥६०॥विप्रेभ्यो
दक्षिणांदद्याद्भोजनंचस्वशक्तितः।विशेषतःप्रदातव्यास
वत्सागौःस्वलंकृता॥६१॥श्राद्धंसोपस्करंदद्याद्विष्णुर्मेप्री
यतामिति।दीनांधकृपणानांचसदातत्तीर्थवासिनां॥६२॥द
द्याद्दानंस्वशक्त्याचवित्तशाठ्यंविवर्जयेत्।स्नानमात्रेणवि
प्रेंद्रानावकोदानजंफलं॥६३॥पितॄणांश्राद्धदानेनवियोनिं
नगच्छतिनरकंवासेनतंश्राद्धंयेनरिस्तर्पलिंकृतं॥६४॥स
गच्छेद्विष्णुलोकंचपितृभिःसहितोनरः।तथामनोरथावा
प्नियत्रायस्पफलाजायते॥६५॥पस्नतत्तीर्थफलावाप्निर्दवनेना

ऋषिसंशयः॥२॥ इति श्रीस्कंदपुराणे प्रह्लादोक्तसंहितायां श्रीद्वा
रकामाहात्म्ये लकव्रासमाप्तिर्नाम नवमोऽध्यायः॥९॥
श्रीप्रह्लाद उवाच॥ ततो गच्छेद्द्विजश्रेष्ठास्तीर्थं विष्णुपदोद्भवाय
स्यावि स्पर्शमात्रेण गंगास्नानफलं लभेत्॥१॥ यस्योत्पत्तिम
यास्त्र्वं कथिता द्विजसत्तमाः। यस्य संस्मरणादेव कीर्तना
त्पापसंक्षयं॥२॥ हरिणा या समानीता रुक्मिण्यार्थं महात्मना।
यस्य गंडूषमात्रेण हयमेधफलं लभेत्॥३॥ विष्णोः पादप्रसूता
या वैष्णवीति निगद्यते॥ तत्र गत्वा महाभागा रुद्रीचार्घ्यं वि
धानतः॥४॥ नमस्य त्वां भगवति विष्णुपादतलोद्भवा त्वमानी
तासि मां देवि गांगवं हरिणा स्वयं॥५॥ इत्युक्त्वार्घं द्विजश्रेष्ठास्तु ३२

दमालभ्य पाणिना। प्राङ्मुखः संयतो भूत्वा स्नानं कुर्याज्जिते तें १
द्रियः॥६॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च तर्पयेद्विधिनेजलैः। उपह
त्या पक्वान्नांश्च श्राद्धं कृत्य ब्राह्मणास्ततः॥७॥ श्रद्धया परया युक्तः
श्राद्धं कुर्याद्विधियज्ञतः। यथोक्तां दक्षिणां दद्यास्तुपर्सविज्ञ
तस्तथा॥८॥ दीनान्धकृपणेभ्यश्च दानं दद्यात्स्वशक्तितः। विशे
षतः प्रदातव्यं सुवर्णं द्विजसत्तमाः॥९॥ पानान्नान्ततो दद्यौ
दनकुंभं द्विजातये। दध्योदनं सलवणं शाकक्षीरकसंयुतं
॥१०॥ रुक्मवस्त्रैः कंचुकानि रुक्मीप्रीः परिधापयेत्। विप्रपत्नी
श्च विप्रांश्च विष्णुर्मे प्रीयतामिति॥११॥ एवं कृते द्विजश्रेष्ठाः कृ
तकृत्यो भवेन्नरः। पितॄणामक्षया तृप्तिर्महती श्राद्धनादिय

था॥१२॥वैष्णवंलोकमाप्नोतिपितरस्त्रिकुलोद्भवाः॥जीविते
नाप्रियायुक्तःपुत्रपौत्रसमन्वितः॥१३॥प्रीतःसदानवेतस्य
रुक्मिण्यासहद्वारकावः॥यच्छत्तवांछितान्कामानैहिकामु
ष्मिकान्प्रभुः॥१४॥तन्माहात्म्यमतुलंविष्णोःपादोदकस्यवा
यःशृणोतिनरोभक्त्यासर्वपापैःप्रमुच्यते॥१५॥इतिश्रीस्कं
दपुराणेश्रीद्वारकामाहात्म्येश्रीविष्णुपदमाहात्म्यंनामद
शमोऽध्यायः॥१०॥श्रीप्रह्लादउवाच॥ततोगच्छेद्द्विजश्रेष्ठा
गोप्रचारमतःपरंयत्रस्नात्वानरास्तत्कालजेगोदानजं
फलं॥१॥यत्रस्नातोजगन्नाथोनन्दस्यादेवतिष्ठतः॥कटिह
नंचतस्योक्तंद्वादश्यांद्विजसत्तमाः॥रुक्मपयज्ञसुः॥दानकं २२

स्नातोजराजेनकृष्णेनामिततेजसा॥उग्रसेनेसाभिषिक्तेमधुपुर्यां
द्विजोत्तमाः॥उद्धवंप्रेषयामासगोकुलंगोकुलाधिपः॥सुहृदांप्रि
यकामार्थंगोपगोपीजनस्यच॥वंदनमस्कृत्यवगोर्यंदंप्रययौनं
दगोकुलं॥सतत्सदृशावेषेणवस्त्रालंकारभूषणैः॥तंदृष्ट्वादि
वसत्यांनगोपिकाऽनुचरप्रियो॥उद्धवंजयामापुवस्त्रामा
ल्यानुलेपनैः॥६॥तंभुक्तवंतंविश्रांतंयशोदापुत्रवत्सला॥आनंद
बाष्पप्रसन्नाहीपत्रच्छानामयंततः॥७॥कच्चिदास्तेसुखंतुशौरा
क्षेमंतेक्षौयदूत्तमो॥कविस्मरतिगोविंदोवयस्यान्गोपबा
लकान्॥८॥कच्चिद्ध्यातिगोविंदोगोवृंदंमथुरेश्वरः॥तास्तिष्ठ
ति॥त्रायासोगोकुलंह्याजिनापिया॥९॥इत्युक्त्वाबाष्पप्रससी

क्रोय।शोदा नंद एव या। रुरुदुर्मुखिवरं दीनो। पुत्रास्त्वद्वशं
गतो।१० उद्धवस्तु ततो दृष्ट्वा प्राणस्नेशयमागतो। मथुरेः कृ
ष्णसंदेशः स्तन्द दृष्टाकेश्वरं जयत्।११ नमस्करोति भवतो
भगवंतं प्रदाग्रजः। अनामयं त्वष्टवांश्च ताचक्रोमणति श्रु
तः।१२ चित्रमेष्यति दाशार्हे रामेण सहितिवत्तुः पुत्रागत्य
जननाथो विधास्यति चवोदितं।१३ एतत्श्रुत्वंत कृष्णसंदेशो
त्तमास्वास्य तथोद्धवः। सुखं सुष्वापशयाननंदाद्यैरति
नंदितः।१४ गोप्यस्तथारथं दृष्ट्वा द्वारे नंदस्य निर्मितं। कोयं
कायमिति प्राहुः कृष्णस्येवानुगः स्वदा।१५ परस्परं समाग
त्य सर्वास्ताव्रजयोषितः। विचिंत्यकृष्णद्दतं ताः प्रपच्छुः शोक ३४

कर्शिताः।१६ गोप्य ऊचुः। कस्मात्वं आमित्युपं संप्राप्तः किंनुका
र्यमिहाद्य वै। कृष्णस्य रूपं प्रतिछन्नं तस्मात्संदेह मिच्छसि।१७
स्वर्वामिव हृत्वां तत्न कृष्णेन हृदयादि किं। पाययित्वाधरविषं
याति तां विकथं गतः।१८ इत्येवमुक्त्वा ता गोप्यो मुमुचुः शोक
विक्लवाः। ईदृशं तं कृष्णदास्यं च पेतुश्च धरिणीतले।१९ उद्धव
स्तांजनं दृष्ट्वा कृष्णस्नेहहतनाशयां। आश्वास्य यामास तदा वा
क्यैः श्रोत्र सुखावहैः।२० उद्धव उवाच॥ भगवानपि दाशार्हः
कंदर्पशरपीडितः। न भुंक्ते न स्वपिति यच्चिंतयं स्त्वामहर्नि
शं।२१ तत्श्रुत्वा वचनं तस्य ललिता क्रोधमूर्छिता। उद्धवं वा
क्यं मनयनात्र यत्नावरुदती तथौ मा।२२ ललितोवाच॥ अस्त

योभिन्नमर्यादः क्रूरंक्रूराजनाधियः। माकथास्मासुपुरतः।
कथां तस्याहतात्मनः।२३ धिक्तं पापसमाचारो धिक्तं निष्ठु
रताशयः। कवायः स्त्रीधनं मूढो गतो द्वारवतीं हरिः।२४ शा
मलाख्यवार्त्ता॥ किं तस्य मंदभाग्यस्य त्राल्प पुण्यस्य कुदृशि। माक
रुध्वं कथाश्वास्य कथां कथयतापरो।२५ धान्यकवार्त्ता॥ केनायं स्व
समानीतो हतोऽद्य जनस्य चा याउ तेन यथा पापः पुनर्न
यातियनं स्वारः२६ विरावकवार्त्ता॥ न शीलं न कुलं यस्य ज्ञाय
ते जन्मकर्मतद् ... न स्यात्पुरुषार्थवृतस्य संगो निरर्थकः।२७
राघवाख्यवार्त्ता॥ हतानां घातने यस्य नास्ति पापं तेन यं तस्य
स्त्रीहनानसाध्वं शंकाकापि नाविद्यात।२८। शिंघाख्यवार्त्ता॥ ३५

सर्वबुद्धिमत्तमामे किं करोमि प्रियदत्तामा। संहृतो नागरस्त्री
भिः कथास्माकं कराति किं।२९ पद्माख्यवार्त्ता॥ कदाचिद्वमद
नागो नागरीजनवल्लभः। समुद्वरमनाबालगोप्यः संसार
बंधनान्।३० श्रीप्रकाशाख्यवार्त्ता॥ इति ता विविधवार्त्ता किल विलि
पंथो व्रजस्त्रियः। सर्वथाप्यफलं जन्मजीवितं यौवनं धनं। सी
यासां न किंचिदंगवनितेन कीर्त्यन्ते नारिणी॥ गोपकवार्त्ता॥ साधुदर्शि
यगोविंद साधुदर्शय वल्लवं।३१ न यास्मान्साधु तत्रैव यत्र ति
ष्ठति सोऽयं कृतः।३२ प्रकाशाख्यवार्त्ता॥ तसां न का पि तं कृवातथा
पि विलपितं व कः।३३ वा ७ नियेव ता कृत्वा रुदवः स्नेहविक्
लः। नंदवेन ततः स्तवः समं ताद्धजयो पितः।२४ अक्रूजगमकथ

तद्युक्ताः तस्य दर्शनलालसाः। गायंति प्रियगीतानि तद्बाल
चरितानि च॥३५॥ ऊचुः सादेवशनकैरुद्धवेन व्रजांगनाः। ध्य
तुस्तुर्यंति तोहद्दृष्टात्उद्यानवनराजयः॥३६॥ अद्याहं वंत्र पश्या
मि दृष्टकास्थं नंदनंदनौ। कारवयान्तुगमा तु यातालद्नीपते
न्तदा॥३७॥ अशेषक्लमसान्मुक्ता विधस्ताशापबंधनौ संप्रा
प्तास्तास्ततः स्ववस्तीरे मायासारस्यवुः॥३८॥ उद्धवः प्रणिप
त्याश्च गोपिकाः लक्ष्मादेवनाः क्रीयतामत्र मे सातः अत्रेष्य
ति मस्तानुजः॥३९॥ तत्रः कमलपत्राक्षो विधास्यति मयोदितं।
गोप्यः ऊचुः शीघ्रमानय गाविंदं साधु दर्शय नो ऽच्युतं॥४०॥ नय
नानंदजननं तापत्रयविनाशनं तद्वचो वचनं तासां गोपि ३५

कानां तनोद्भवः॥४१॥ द्योतो समानयां मास सलक्ष्मं शीघ्रयायिभिः
आयांतं वरयानेन दृष्ट्वा देवकिनंदनं॥४२॥ राजमानं सुवपुषा
वनमालाविभूषितं। ज्वलत्किरीटमुकुटं स्फुरन्मकरकुंडलं॥४३॥
श्रीवत्सांकं महाबाहुं पीतकौशेयवाससं। आतपत्रसहस्रै
स्तु शोभितं वृत्तिंपुंगवैः॥४४॥ संस्तुतं वकुमुखैः स्वगीतवादि
त्रनिस्वनैः। पौरजानपदैर्लोकैर्विक्षाविः स्ववतो वृतं॥४५॥ अप
श्यत्तु तं स्वमिथुनिः स्मरः स्मारसशोभितं। तं दृष्ट्वाच्युतमायां
तं लोककांतमनोहरं॥४६॥ प्रियं प्रियाक्षिराहृष्टा मुमुकुस्ता
व्रजांगनाः। चिरासंक्षामवापुस्ता। विलापा उपक्रमुः॥४७॥ हा
नाथहा कांतस्वामिन्हा व्रजेशमनोहरा संवर्द्धितो वपोषा।

व्यक्रीडं तो बालवत्सकौ ॥४८॥ न पित्रया परित्यक्ताः कथं तु शि
ष्टिर्न निघृणा । न तथ मे निासोप्लाहं नस्वर्थं सरथं मवदा ॥४९॥
पितृमातृपरित्यागा कथं यास्यसि स्वकृतिं । स्वामिभक्तिपरि
त्यागः सर्वशास्त्रेषु गर्हितः ॥५०॥ यज्ञ तास्मान्न्यानवीरनवमा
विक्तावया ॥ श्रीप्रद्युम्न उवाच ॥ श्रुत्वाना स्तां विलपितं गोपी
नां नंदनंदनौ । अनन्यशरणाः सर्वान्निवाया ज्ञात्वान्विचुः ।
प्रोवाच सांत्वयन्सर्वा व्रजेशस्ता व्रजांगनाः ॥५१॥ अध्यात्मशि
क्षया गोप्यं कृत्वास्त्वैः प्रशामयत् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवती
नां वियोगः स्मिन्न हि सर्वात्मिनाः क्वचित् ॥५२॥ यथाम्हि ह्रदये शा
स्वकृतानामपि विशेषतः । अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तो ऽहवाः २७

सवा स्ववाः ॥५४॥ आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
बलाविकश्वरुद्रश्चशाकिराद्यामदर्षयः ॥५५॥ इंद्रियाणि मनो
बुद्धिस्तथा सत्वं रजस्तमः । क्रोधस्तृष्णा लोभश्च मोहो कामो ऽहं
कारो सर्वशः ॥५६॥ एतत्सर्वमशेषेण मत्तो गोप्यः प्रवर्तते । एतज्ज्ञा
त्वा मद्भक्ता गा मास्म शोके मनः कथा ॥५७॥ सर्वज्ञितेषु मां नित्यं वि
तयध्वफलमेनाः तां कृष्णवचनं श्रुत्वा गोप्यो विध्वस्तबंधनाः ॥५८॥
।चिरमुक्ताः संशयात्क्लेशात् दर्शनानंदसंप्लुताः । ऊचुस्ता गोपव
धूस्तु कृष्णदर्शननिर्मलाः ॥५९॥ प्रथमे सफलं जन्म स्त्रश्चमे
सफलाद्दृशाः । याभ्यांपश्याम गोविंदं नागरीजनयत्नतां ॥६०॥ पुण्य
हीना न पश्यंति तत्स्थानां रचे पुरुषं परौ । मा फलानुभवा किर्द्व यत्सिं

युक्तो। यदि दृष्टं बोधितस्त्वया॥६१॥ तथापि मायया कायानां नापि वि
मधुसूदनो॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ दर्शनाद्दर्शितो ह्यस्मि सरस्तो। विमुक्ता
राघवंधनात्॥६२॥ स्नानाद्यस्य कलाकामा न वाप्स्यथैं व्रजांगना॥
गोप्य ऊचुः॥ अकृतकृतज्ञा वोधितस्सर्वोऽस्य यद्दाह्वतः॥६३॥ वि
धिश्च हृदि गन्धाद्य विस्तराद्धितं निंदनो॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ नव
तीनां मया सार्द्धं त्वत्र यत्स्नं जातं दर्शनं॥६४॥ तस्मान्मया स्नाद्य यत्र
स्नानार्थं नियोमेन नियमेन तु यः स्नात्वा परया भक्त्या पित्रॄ
न्संतर्पयिष्यति॥६५॥ श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यां नियतः
शुचिः दद्याद्दानं स्वशक्त्या च समुद्दिश्य तथा पितॄन्॥६६॥ स्नान
तिवक्तृवं लोकं पितरो निःपरिवारितः॥६७॥ द्वांधकृपापयं तीर्ति २८

ता मायापाशराशिर्हतः॥६७॥ मामुद्धर मद्दीनाथ शरणार्थं नमो
ऽस्तु ते॥ स्नात्वा च परया भक्त्या पितॄन्संतर्पयन्ति ते॥६८॥ कुर्यात् श्रा
द्धं च परया पि भक्त्या समंततः। दक्षिणां च ततो दद्याद्रजतं रु
क्ममेव वा॥६९॥ प्रदातव्यं पायसं च शर्करामधुमेव वा न वनीतं घृ
तं छत्रं कंबलाजिनमेव वा॥७०॥ नवनीतं निःसमं यस्मात्संगमो
ऽत्र वृन्दावने आगतं यं मया तस्मात्सदा ह्यस्मि कुलाशय॥७१॥
यात्र स्नानं प्रकुरुते सरे ह्यस्मिन्मयासह। गंगास्नानमवा
प्नोति विष्णुलोकं तथा क्षयं। मुक्तिं प्रयांति तस्यैव पितरास्त्रिकु
लोद्भवाः॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तं धनधान्यसमन्वितं॥७२॥ इति श्री
स्कंदपुराणे श्रीप्रह्लादकसंहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये

यास्तरमाहात्म्यं नाम एकादशोध्यायः॥११॥ श्रीप्रकाद उवाच॥
इति लक्ष्मवचः श्रुत्वा गोप्यः संहृष्टमानसाः॥ तस्मिन्मायासरे
स्नात्वा विमुक्ताशेषबंधनाः॥१॥ कृष्णदर्शनसंजातपरमाह्ला
दसंप्लुताः॥ ऊचुश्च वचनं गोप्यो मधुरं माधवं प्रति॥ स्वन्यः प
दिष्टप्रवरो मायायायनतेतं स्मरः॥ यस्मिन्साद्देवकैः सार्द्धं समे
ष्यति जगत्पतिः॥२॥ यदि तुष्टोसि भगवन्ननुग्राह्यास्म वायदि॥
अस्माकमपि वाञ्छयकारप्यस्सरोत्तमं॥४॥ कीर्तिर्नश्चल्लोके
स्मिन्नुतवद्दर्शनमेव वा॥ अन्तर्निशांतवध्यानाद्यास्यामः पर
मां गतिं॥५॥ श्रीलक्ष्मण उवाच॥ करिष्ये वः प्रियं सर्वं स्वयं ममपरि
ग्रहः॥ अयाद्यद्यास्मियानिच्यंत्यक्तियाद्याप्सि सर्वदा॥६॥ ३९

श्रीप्रकाद उवाच॥ इत्युक्त्वासौ भगवान्नुरंतरो गोपीनां चितकाम्यया॥
सन्निधिं सरस्तस्य सरमन्यचकार ह॥७॥ तदगाधं स्वच्छजलं
नलिनीदलशोभितं॥ छन्नं कमलकह्लारैः पद्मिनीखंडमंडितं॥८॥
स्तवितं द्विजगणैः खेचरैः सिद्धैश्च विद्याधरैस्तथा॥ सेवितं यदुन
रीभिश्च तथा यदुकुमारकैः॥९॥ दिवारात्रौ तु संस्नातैः सर्वदाजना
दिर्जनैः तद्दृष्ट्वा जलकल्लोलं सर्वं सर्वजनाशयं॥१०॥ दर्पको
पीजनं लक्ष्मण उवाच वचनं तदा॥ घस्त्यधं गोपिका अत्रेंसरः सर
सामी॥ पतः॥११॥ स्वच्छं मम कुजलं सर्वं सज्जनानां यथा मनः॥ कार
णं नवलीनां च यस्मात्कृतमिदं सरः॥१२॥ तस्मात्कोपीसर इति ख्या
तिं लोके गमिष्यति॥ गोपक उवाच॥ अत ऊर्ध्वा च्यायदिवयं अस्मन्ना॥

स्नानतं स्मरः।१८ अद्य किमपि वार्त्तेयं प्रार्थयामो वदस्व तत्
श्रीकृष्ण उवाच॥ प्रार्थितां यदि तिष्ठतं याधे मनसि वर्त्तितो न
केयामया गता ह्ययं नास्त्यादेयं ततो मया।१९ गोपकन्यु॥ यदि
त्वाष्टाभिनगवत्यादि दियो वरो मे नैहिनः तस्मात्तु त्वयास्त लक्ष्मी
नेन रयानन माधव॥ अत्रागत्य न नास्त्य उत्स्नानत्वं नियमेन
दियत्र वां दैवतास्तत्र यशास्तीर्थानि केशव।।यत्र त्वं तत्र
दानानि व्रतानि नियमाश्च ये।ओंकारश्च वषट्कारः स्वाहा
कारस्तथा स्वधा।तूर्भुवः स्वर्महर्लोकोजनः अथ तपस्त
था।त्वन्मयं त्रिजगत्सर्वं स्वादेवासुरमानुषं तस्मात्त्वया जगन्ना
थ अत्र स्नानं जनार्दन॥ स्नानमत्र त्रिभुवनं न विष्णुतिनयं ४०

रायधात्रिलोक्यैपावनीगंगा तव पादजलं हि ततः।२० लक्ष्मी वक्ष
स्थलस्था न सुखे देवी सरस्वती सर्वत्र तन्मयश्चात्र स्नातव्यं ज
गदीश्वर॥२१ यद् दानि मनुष्याणां नाविनां हि कालोद्भागत त्वद
स्य मतावाक्यो कृपांत्वा जगत्पते।२२ यात्रायामागतानां च यत्फ
लं तद् वदस्व नः।श्री कृष्ण उवाच॥ यत्फलं हि मनुष्याणां स्नाता
नां गोपिकास्तरो।२३ तत्तु श्रृणुध्वमस्मं दियं प्रसादान्मयि गोपिकाः
स्नापस्कारास्त वस्त्रा वा वस्त्रालंकारभूषणा।२४ यथोक्त दक्षि
णां दत्वा ब्राह्मणाय कुटुंबिने।सदाचाराय शुद्धाय दरिद्राया
नुकारिणे।२५ गां दत्वा फलमाप्नोति स्नानमात्रेण तत्फलं या
वत्पदानि मनुजः कृत्वा न स्नहगच्छति कुलानि दिविनावं ति

वस्मांतर्द्धरिमंदिरे कृष्णेन सह गच्छंति गीतवादित्रनिस्वनैः
स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैर्गोविंदं गोपिकासरोन मानुजंठरे
तेषां यातना नास्ति वै तेष्टणां॥१८॥ स्नानं कामानवाप्नोति विस्तरं लो
कमाप्नुयात्॥ अर्घ्यं दत्वा विधानेन स्नानं कुर्याद्विचक्षणः॥१९
मृदमालिप्य पाणिभ्यां शुक्लस्नानाय श्रद्धया॥ तर्पयित्वा पितॄन्दे
वांश्च श्राद्धं कुर्यात्ततो नरः॥२०॥ यथोक्तदक्षिणां दद्याद्द्विजोत्तमे
भ्यो विशेषतः॥ पात्रं दातव्यं तांबूलं कदलं तथा॥२१॥ कल
निवेद्ययानि तथा कौसुंभकानि वेद्यं पयो वस्त्राणि चैव
भूषणानि स्वशक्तितः॥२२॥ गाश्च दद्याद्द्विजातिभ्यो भूषणा
श्च धुरंधराः॥ दीनांधकृपणेभ्यश्च दानं दद्यात्स्वशक्तितः॥२३॥ ५१

वं तु यो नरः सम्यगुत्तमां गतिमाप्नुयात्॥ प्रयांति परमं लोकं
पितरस्त्रिकुलोद्भवाः॥२४॥ नंदंते पुत्रपौत्रांश्च पुत्रानिष्टान्म
रमानुषं यं यं कामयते कामं स्वर्गमोक्षादिकं नरः॥२५॥ तत्सर्वं
समवाप्नोति॥ यः स्नातो गोपिकासरे यावल्लोकाश्च विष्णोश्च ति
ष्ठंति पितरस्तस्य विस्तरः॥२६॥ यावत्सरांसि तनः कीर्तिर्निवर्ती
नां न विद्यते॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य तावत्स्वर्गे निसंशयः॥२७॥
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो यास्यथ परमां गतिं॥ इष्टं गोपीस
रमिदं जलक्षुद्रसंज्ञं हि च विदि॥२८॥ अवगाह्य मया गोप्यो नन्वे
नियमेन हि नवं यः पतिभावेन वल्लभावेन वा पुनः॥२९॥ वित
यंच्यप्रत्यमां नित्यं परां गतिमवाप्स्यथ॥ प्रह्लाद उवाच॥ अनुरा

तान्भगवानतनस्मागोपकन्यकाः॥४०॥नमस्कृत्यरगोविंदंययुः
स्तदयियथागतोभगवानपिगोविंदउद्धवेनसमंन्वितः॥४१॥वि
सृज्यगोपिकास्तस्तुःस्वधामपरमंययौ॥इतिश्रीस्कंदपुराणे
श्रीप्रह्लादार्कसंहितायांश्रीद्वारकामाहात्म्येगोप्रचारमा
हात्म्येनामद्वादशोऽध्यायः॥१२॥प्रह्लादउवाच॥अन्यानियानि
तीर्थानिबहुश्रियाणितानिचात्रैकलियुगेघोरेपुरुष्कवे
..निस्मागरः॥१३॥उद्देशतोमयाविप्राःकीर्तिमानानिश्चएवतां
:हिपितोविप्रवराः॥यथातेषांचयाःक्रियाः॥२॥संरुद्धश्चरत
।घोरंसाक्षच्चंस्नापाप॥स्मनायोद्वारवत्यामगात्कृष्णोद्
क्तिस्तांघ्रेःसमाहृतः॥३॥दर्शनार्थंतदाब्रह्मादिदेवतैःपरि ४२

वारितः।वरुणोयमवित्तेशोसूर्यचंद्रमसौतथा॥४॥स्नामय
स्पर्शात्स्नानकार्यस्नेसाध्यवामनः॥वधाश्चकेनतस्तीर्थस्य
नाम्नाकीर्तितंशुचिविप्रब्रह्मकुंडमितिस्थितं।तंसर्वपापप्रणाश
नं॥तत्तीरस्नापयामासमहाकिरणंप्रभुं॥५॥मूलंपुराणांहि
किलब्रह्मालोकपितामहः॥ततनस्नेस्नापितंयस्मात्तुमूलस्थान
इतिस्मृतः॥७॥ब्रह्मतीर्थंतितदृष्ट्वाचंद्रश्चकेततःसरः॥तडागे
चंद्रनाम्नाविसर्वपापप्रणाशयं॥८॥तंदृष्ट्वातजस्यायुक्तो
संहृष्टान्सुरसत्तमाः।कक्षुःस्तलोकसंस्थासंश्रुबुधंवदनं
दिनं॥१०॥यात्रास्नानंप्रकुर्वानपितृन्संतर्प्यपित्वानिसृज्यपि
ष्टंनिदवेशंमूलस्थानंस्मरन्नरपिजंनीयसर्वपाप।विनिर्मुक्तो

धनधान्यसमन्वितः। सप्तम्यां माघमासे तु शुक्लपक्षे द्विजर्ष
भ। यात्रस्नानं प्रकुर्वीत मानवो भक्तिसंयुतः। मूलस्थानं च
देवेशं संस्नाप्य विधिसंयुतं।१२ पूजयित्वा निवस्त्राद्यैः स्वश
क्त्याथ षण्मुखं तथा। तर्पयेत्पितॄन्देवान्निवेद्येन च मानवः।
१३ सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं स गच्छति। माघचित्रीव्रततोद
ष्ट्वा ब्रह्मणोपि चन्तरं विः।१४ लवाचायतनं दिव्यं तत्र मूर्तिं निव
स्य वा नाम यत्के यथ वक्तुमा घटद्व्या पितामहः।१५ यः पश्य
ति सनत्कुमारं तं दृष्ट्वा जगत्पतिं। सर्वकामानवाप्नोति
सुखी भवति सर्वदा।१६ आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रसंतानाम
व च। पद्मो नाग्निं न च वधं न तस्य न दारिद्र्यं न दुःखिता।१७ न च व्याधि ४३

भयं तस्य न च सर्पभयं न तु ततः। गत्वा वामर्दाया देवीं कुं ऊमनकु
सुं नके।१८ आदौ द्ववामस्त्रः संपूज्य प्राणो नानाविधैरपि नैव
द्य फलतो मूलयोः वा सुत्रेक दीपके।१९ संपूज्य स्नापयाद्देवीया
त्रायां स फलोभवेत्तु न विधर्थं नाद्धि नाग्निं न बंधान मृतप्रजाः। २०
विविधैर्दृष्टोमन्तु पैर्यैः कालत। स्मिन्प्रजायते। तस्मात्सर्वत्मिनावि
त्रा। विधिपाशान्त्वना वनः।२१ परितुष्टोन्नाव कूष्ठो याता चावस
फलात्र वनं। श्रीमत्कालिकावाचा ॥ ब्रह्मणा स्थापितं दृष्ट्वा ब्रह्मण्या
यतनं तथा।२२ इंद्रध्वजके मलाग्नः स्वरः पर मशोननं। स्थापया
मास्यादेवरों लिंगमप्रतिमो जयः।२३ तस्मिन्स्नात्वा यत्र लभेत्ते
यस्मादिंद्रपदं नरः। तस्मादिंद्रपदं नाम सुप्रसिद्धं धरातले।२४

इंद्रेणस्थापितं यस्माल्लिंगं नाव नयास्तदा प्रसिद्धमिंद्रनाम्ना
विइंद्रेश्वरमिति स्मृतं ॥२५॥ यत्रापि सिद्धमंतरेष्टाद्धिलिंगमिति
प्रज्ञाः यस्य दर्शनमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥२६॥ पितृणा
मक्षया तृप्तिर्जायते ऋषिसत्तमाः । अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां स्ना
त्वा इंद्रपदं नरः ॥२७॥ इंद्रेश्वरं च संपूज्य याति विष्णोः पदं नरः ॥
विशेषतस्तु संपूज्यो मकरस्थे दिवाकरे ॥२८॥ उत्तरायनसं
क्रांतौ लिंगस्मरणकं नदीशिवरात्र्यां विशेषेण संपूज्य
उमया सह ॥२९॥ रात्रौ च जागरं कृत्वा परमं लोकमेवाप्नुयात् ॥
क्रकादरुवावा ॥ ब्रह्मतीर्थं तु तत दृष्ट्वा तथा शक्रेश्वरं मुनिर्दर्श
यन्नित्ता नासार्द्धं स्वरश्च केचप धर्मजः ॥ तादृशास्तत्र रोहष्टा । ४४

ब्रह्मविष्णुसुरेश्वराः ॥ ऋषयः सर्वे स्तुयंत दृष्ट्वा वीक्षंते ततः पार्वतीपति
यस्माज्जातमिदं विश्वं ईश्वरेण महेश्वरः ॥३२॥ मत्स्याद्देवसरो ना
म सुप्रसिद्धं न विद्यते । तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पितॄणां तर्पणं त
था ॥३३॥ श्राद्धं पितॄणां तत्कृत्वा च स्वर्गं गच्छेत् परमां गतिं ॥ सुप्रसन्ना
न विद्यंति सा विद्वान संशयः ॥३४॥ दर्शनात्पापनिर्मुक्तो म
हादेवसरस्य च । मादृशास्य च तदृष्ट्वा सरः परमशोभनं ॥३५॥
चकार पार्वती तत्र स्मरमध्यनिमोज्जसां । गौरीसरइति ख्या
तं सर्वपापप्रणाशनं ॥३६॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या नन्दुर्गतिम
वाप्नुयात् ॥ वरुणश्च ततो दृष्ट्वा पवित्राय तनाद्वकृतो ॥३७॥
चकार स सरो दिव्यं विष्णुना किंकरस्थितः ॥ नाम्ना वरुणप

दं तत्र पापक्षयकरं स्नुविा ३८ नन्नस्य तस्मिन्मास्यां च स्नं न पापि
ष्टा देवताः श्राद्धं तत्र वा विधानेन पितॄणां श्रद्धयान्वितः ३९
उत्तमं लोकमाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति प्रदद्यादुदकं नो
श्च दध्योदनसमन्वितान् ४० गाश्च वासांसि रत्नानि वित्त
मिच्छीयतामिति सरोहस्थाने लशास्य स रश्चक्रे धनाधिपः
४१ यक्षाधिपसरो नाम सुप्रसिद्धं धरातले तथा तत्र नरो न
त्यास्नं तपापिष्टा देवताः ४२ सर्वान्कामानवाप्नोति देवा
वस्त्रं द्विजोत्तमे विष्णुवरप्रदं श्रुत्वा चान्हणां त्वारनं
दनः ४३ मंदाकिनी वशिष्ठेन समानीता धरातले आम
रीत्यादयः सर्वे आजग्मुः लक्ष्मपालिता ४४ द्वारवतीच ४५

त्त हट्टा गोमती सागरं गमां तीर्थानि देवतानां च पुण्यान्यायत
नानि च ४५ तीर्थे पंचनदं चक्रुः पञ्जानां पतयस्तदा पंचनद्यः
समाहृतास्तत्रा जग्मुः सुरान्विताः ४६ मरीचाय गोमती चल
क्ष्मणा मत्रये तथा चंद्रभागामं गिरस्तु पुलहाय कुशावती ४७
पावनार्थं जांबवती जगाम क्रतावृतदा तत्र स्नात्वा महाभा
मत्ता पुत्राय स्विनः ४८ नाम तस्य तदा पंच सिद्धिमायोनि
तापस्याः तस्मात्पंचनदं तीर्थं सर्वपापप्रणाशनं ४९ स्नात
यं तत्र ऽपत्रजैः स्वर्गमोक्षार्थिभिः सदा तत्र गत्वा तु मुनि
यतो गृही नाम फाल्गुने दिने ५० मंत्रेणानेन पिंडं दद्याद्यं
विधानतः ब्रह्मपुत्रिः समानीता पंचगा महर्षिणां वराः ५१ स्तं

यद्यमिमां दद्यः सर्वपापप्रशांतये मंत्रस्नानं ततः कृत्वा पितृ
न्संतर्पयेन्नरः ॥५१॥ श्राद्धं कुर्याद्विधानेन श्रद्धया परया पुनः
पयरत्नैः ततो दद्यात्सप्तधान्यं द्विजातये ॥५२॥ दीनांधकृपणानां
च दानं दद्यात्स्वशक्तितः ॥ सर्वकामानवाप्नोति विष्णुलोकं
स गच्छति ॥५४॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तः परं सुखमवाप्नुयात् तीर्थे
नयोनिगतायेच ये च कीटत्वमागताः ॥ ते सर्वे तृप्तिमायांति
पितरश्चैककुलोद्भवाः ॥५५॥ इति श्रीस्कंदपुराणे प्रह्लादोक्त
संहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये चक्रनदीमाहात्म्यं नाम त्रयो
दशोऽध्यायः ॥१३॥ श्रीप्रह्लाद उवाच ॥ कृत्वा तमागतं देवं देवं
लाणं पितरं स्वकं सनकाद्या नमस्कृत्य ऊचुः सार्वपितामह ४६

दं ॥१॥ तं दृष्ट्वा लोककर्त्तारं दंडवत्पतिता हि ते ॥ चिरात्तु दृष्ट्वा स्वत
नयान्स्नेहपरिष्वजे ॥२॥ पृष्ट्वानामयं तेभ्यः पृष्टवंतः सुखा
य ते ॥ आराधितस्त्वं भगवान्ध्यात्वा दृष्टुं वयं तथा ॥३॥ संशयं पर
मं याता भगवद्दर्शनेन हि ॥ ज्ञातं पुत्रकाः सम्यग्ज्ञानाद्बाल
बुद्धिभिः ॥४॥ यन्नार्चितो महादेवः तस्य तुष्यति केशवः ॥ त्व
न्नर्चितेन नीलकंठेन श्रद्धाङ्गेन कृतानि हि ॥५॥ तस्मात्सर्वप्रयत्ने
न श्रद्धया नीललोहितः ॥ यत्न संस्थापितो याति स्तुतः
तास्तदा ॥६॥ तत्तु श्रुत्वा वचनं तस्य ब्रह्मपुत्रा यशस्विनः ह्यव
गाह्य तन्नो गतायोगमिच्छामहे ॥७॥ लिंगं संस्थापयामा
सुः शिवभक्तिपुरस्कृताः ॥ संस्थाप्य शिवलिंगानि स्नानार्थं

मुनिसत्तमाः॥९॥ कूपं चक्रुस्ततः सर्वे ऋषयः शंसितव्रताः। दृष्ट्वा
तं दृष्ट्वा तत्पदं तं जलसंस्थं सुनिर्मलं॥१०॥ स्नात्वा ऋषयः सर्वे सिद्धि
प्राप्ता दिवि ताभुवन्तु स्थापितं शिवलिंगं तु दृष्ट्वा लोकपितामहः।
उवाच वचनं ब्रह्मा प्रीतः प्रत्याननपद्मजाः वह्नि योगिसंसिद्ध
यस्मात्संस्थापितः शिवः॥११॥ तस्मात्सिद्धेश्वर इति ख्यातिलो
के गमिष्यति। समीपस्थितिकं तस्य कूपोयं ऋषिनिर्मितः॥
ऋषितीर्थमिति ख्यातं। तं तस्माल्लोके न विश्रुतं। विनाश्राद्धे
न विशेत्स्नि ऋषितीर्थे न संशयः॥१२॥ वाचिकं मानसं चैव क
र्मजास्मनुपार्जितं स्नानात्स्व ऋषितीर्थे तु नश्यते नात्र संशयः॥
स्नानं प्रशस्तं विप्रेन्द्रा मन्वादिषु तथैव च तथा लक्षयुगाद्या ४७

सु माघस्य द्विजसत्तमाः॥१५॥ शिवरात्र्यां वसेद्यस्तु लिंगे सिद्धेश
संज्ञिके। स्नात्वा तीर्थे ऋषिप्रोक्ते किं तस्यान्यन विद्विजाः॥१६॥ ग
त्वा तत्र महात्मा गायत्री वा फलमुत्तमं। अर्घं दद्याद्विधानेन
जलं वा करयोः कुशान्॥१७॥ गृहं चाग्निमं विप्रा योगसिद्धा
महर्षयः। ऋषितीर्थे विपापघ्ने सिद्धेश्वरसमीपतः॥१८॥ देवा
च मृदमालभ्य स्नानं कुर्याद्यथाविधिः। तर्पयित्वा पितॄन्देवांश्च
मनुष्यांश्च यथाक्रमं॥१९॥ ततः श्राद्धं प्रकुर्वीत पितॄणां श्रद्धया
न्वितो तथा च दक्षिणां दद्यात् वित्तशाठ्यं च विवर्जयत्॥२०॥
विशेषतः प्रदानं चैव फलानि रसवंति सदा दोशान्यश्च नीवा
राविकमं मङ्गिनानि च॥२१॥ पनधान्यं शालयश्च यतकपोऽङ

संस्तुतः।गंधमाल्यादितांबूलं वस्त्राणि च तथा पयः।२२। एवं कृ
त्वा समस्तं च तत्र चोच्चैर्नरः। पूजयित्वा महादेवं सिद्धे
श्वरमुमापतिं।२३। सत्फलं जन्म मर्त्यस्य जीवितं सुजीवितं। यस्त्वा
चारुषितीर्थेषु पश्यत्सिद्धेश्वरं शिवं।२४। अपुत्राः पुत्रिणश्चा
पि पुत्रिणश्चापि पौत्रिणः। निर्द्धनाधनवंतस्य श्च सिद्धेश्वर
नतानराः।२५। ऊनं याति विपुलं सुलतं च विवर्द्धते। न चेन्म
नोरथावाप्तिश्च पन्नः सिद्धनायकं।२६। पितरस्तस्य तृप्यंति तृप्यं
ति च पितामहाः। ऋषितीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा सिद्धेशसंज्ञिकं।२७।
शिवरात्र्यां विशेषेण पूजनीयं महात्मभिः। यं यं कामयते का
मं ददाति परमां गतिं।२८। इति श्रीस्कंदपुराणे प्रह्लादकर्मसंहि ४९

नायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये ऋषितीर्थमाहात्म्यं नाम चतुर्दशो
ध्यायः।१४। प्रह्लाद उवाच। ततो गच्छेद्द्विजश्रेष्ठ गदातीर्थमनु
त्तमं। यत्र स्नात्वा नरः सम्यक् कुलानि जोद्धरेत्स्वर्गफलं।१। तर्पयि
त्वा पितॄन् देवांश्च मनुष्यांश्च यथाक्रमं। श्राद्धं च कारयेत्तत्र पितॄणां
तृप्तिरक्षया।२। गदातीर्थे तु दामोदरं विष्णुं नारायणरूपिणं सम
भ्यर्च्य नरो भक्त्या विष्णुलोकं महीयते।३। नागतीर्थं ततो गच्छेत्स
रः परमशोभनं। तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या विष्णुलोकमवाप्नुया
त्।४। चक्रतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वत्रिभुवनाश्रितं। स्नानमात्रे
ण कृष्णेन तिलधेनुफलं नरः।५। यथा द्वारवती विप्रास्त्रावि
नाम्नागरे लोकहितपुण्यानि बहूनि तीर्थानि च्छन्नानि जलपांसु

नि:॥६॥ दृश्यानि कति चिसं ति। अदृश्याण्यपराणि संति सर्वाणि
विप्रेंद्र कथयामि समासतः॥७॥ चंद्रभागां ततो गच्छेत्॥ सर्व
पापप्रणाशनीं। तत्र स्नात्वा नरो नित्यं वाजपेयफलं लभे
त्॥८॥ देवीं चंद्रां द्वितीयं तत्र यशोदानंदनंदिनी। कौमारी श
क्तिहस्ता च॥ खड्गखेटकधारिणी॥९॥ केशादि दैत्य दलनी
स्वस्वा च रामकृष्णयोः। यस्य दर्शनमात्रेण सर्वान्कामान
वाप्नुयात्॥१०॥ ततो गच्छेद् द्विजश्रेष्ठास्तीर्थं पापप्रणाशनं।
वसिष्ठेन समानीता मुनिना यत्र गोमती॥११॥ स्नातो नवति
गंगायां यत्र स्नात्वा कलौ युगे। गोमती निःसृता यस्माद्ब्र
विष्णावरुणालयं॥१२॥ तत्र स्नात्वा नरो नित्यं अश्वमेधफलं ४९

लभेत्॥ चतुर्मुखादितपस्तप्तं स्थापिता यत्र यांबिका॥१३॥ स्मृता वि
नात ततो देवीं श्रमिश्राभूयात् द्विजौ संसिद्धिं परमां याति तस्याः
संस्मरणं नरः॥१४॥ शिवलिंगान्यनेकानि यत्र संति महीतले
ततो गच्छेद् द्विजश्रेष्ठा कालिंदीसरमुत्तमं। कालिंदी तु वनेन
या च केसरमनुत्तमं। तत्र स्नात्वा नरो नित्यं न दुर्गतिमवा
प्नुयात्॥ सांबतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनं। तत्र चाश्रा
द्धं च विधिना लभेत् कोटिदानजं फलं॥ शांकरं च ततो गच्छेत्ती
र्थं त्रैलोक्यविश्रुतं। यत्र स्नात्वा नरो नित्यं लभेद्रुद्रसुव
र्णं॥१८॥ नागसरं ततो गच्छेत्तीर्थं पापप्रणाशनं। पितृन्सं
तर्प्य विधिना नागलोकमवाप्नुयात्॥१९॥ तत्रस्मीनदी ततो

गजेन्द्रमुदमानिगच्छतीयस्यादर्शनिमात्रेणमुच्यतेसर्वपात
किः॥२०॥श्राद्धस्नानेतुविप्रेंद्रःपितॄणांतारिरक्षयात्तनेमनो
रथावाप्तिंलभतेनात्रसंशयः॥२१॥कलुस्सरस्ततोगच्छतीर्थंपाप
प्रणाशनंतत्रश्राद्धतर्पणाविप्रश्चाग्निष्टोमफलंलभेत्तु॥२२
ऊरातीर्थंततोगच्छस्नात्वातर्पयित्वापितॄन्दानंदत्वायथा
शक्त्यानिर्मलंलोकमाप्नुयात्॥२३॥पञ्चकन्यातीर्थंतत्रैवस
र्वपापप्रणाशनंतत्रश्राद्धंयतत्रैववाजपेयफलंलभेत्तु
॥२४॥वज्रतीर्थंततोगच्छतुश्रद्धयापरयायुतःतत्रश्राद्धंपि
तृणांचअक्षयंलोकमाप्नुयात्॥२५॥कुवस्तिसायत्रशक्ता
गापायतुकुमारकाःतत्रजालेश्वरोदेवःसंवत्तुवतमापति॥ ५०

जालेश्वरंततोहृष्टासद्योमुच्येतपातकात्॥संस्मृत्यापिचात्तनयात्
शिवलोकमवाप्नुयात्॥२७॥वरुणस्यामिनतीर्थंचततोगच्छेतमान
वःतत्रकास्नानंपितॄंस्तर्पयित्वाविष्णुलोकमवाप्नुयात्॥२८॥जरकारके
तंतत्रतीर्थंत्रिलोकविश्रुतंस्नात्वातत्रद्विजश्रेष्ठःनरकोदित
वाप्नुयात्॥२९॥आसीत्वंजनकोनामादैत्यश्चातिबलान्वितःत
त्वंजनकेतीर्थंतिस्यनाम्नातिविश्रुतं॥३०॥तत्रस्नात्वानरोयाति
सोमलोकंनसंशयः॥सन्तितीर्थान्यनेकानिसुगुप्तानिकालोद
गाः॥३१॥ततोगच्छेतविप्रेन्द्रातीर्थंमानकदंतुनिःश्वरतीर्थंप
रमिकंगयातीर्थमतःपरं॥३२॥गोवलाएपस्वतीर्थंत्रिचक्रस्य
मद्दात्मनःवलादेवस्यतीर्थंत्रिश्रूयातयस्यचापरंत्रिकुनिस्य

व तीर्थं तु स्तनकुण्डा तीर्थमिव चादेवकी तीर्थमाद्यं तु रोहिणी ती
र्थकं तमो ।उद्धवस्य तु तीर्थं च सागराख्यं तथैव चास्य नामा सं
तीर्थं तु ज्ञानतीर्थमितः परं कर्दमस्य च तीर्थं तु कपिलस्य महात्म
नः ।२५ सोमतीर्थं च तत्रैव वाराहिणी तीर्थमिव च ।एतान्यन्यापि
संक्षेपान्मया वः कथितानि च ।२६ सर्वं पापहराणीह मोक्षदानि
न संशयः ।उ छन्नानि हि नवरा तीर्थानि कलिसंक्रमात् ।२७ तानि
तानि समुद्रेण पांशुनाऽदकेन चा ।२८ तन्मया वः कथितं संक्षे
पात्तीर्थविस्तरं ।२८ आत्मप्रज्ञानुमानेन किमन्यच्छ्रोतु
मिच्छथ ।श्रृणुतं यत्परया नक्त्या तीर्थयात्रामिमां द्विजाः ।२९
सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णुलोकं व्रजंति वै ।इति श्री स्कंदपुरा ५१

णे श्रीप्रह्लादकसंहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये तीर्थयात्रा
कथनं नाम पंचदशोऽध्यायः ।१५। प्रह्लाद उवाच ।। तत्र निषे
कस्तीर्थेषु यथावद्दत्तदक्षिणः ।पूजयेच्च ततो देवं लक्ष्मास्थंड
रखं परं ।१ ऋषय ऊचुः ।पूजाविधिं च कृष्णस्य यथावद्दैत्यसत्त
म ।कथयस्व महाभाग ।प्रह्लाद उवाच ।यस्मिन्मासे ततः द्वारपालश्च
कश्चक्रः स्वर्वः कश्चेष्टेष्टतः ।३ पुरीसर्वतो देव प्रतिष्ठान्
कनृपालिना ।। प्रह्लाद उवाच । यस्मिन्मासे न पूजनीया यथाविधि
कथं स्व विधिज्ञाः स्ति कार्त्तिकवरणप्रियः ।४ प्रह्लाद उवाच ।।
श्रूयतां पूजनं विप्राः ।प्रह्लाद उवाच ।विधानं ततः कालोत्तमस्य वि
प्रेंद्राः यथावद्दत्तु सर्वशः ।५ पूर्वद्वारस्थितानादौ पूजयेच्च

मादित्याः प्रजयंतस्तथ मंगलो पालोमस्यस्तु नाम्नु तः ।स्कंदापि नो
ऽह वराजेन स्वार्थे किशवस्य द्विस्तंच्छ तरुषिनि यैस्तु स्नौ
न्निध्यं बोधनहि जर्षनाः ७ वज्रनानः स्तु नाम्नस्यश्च वज्रबाक
मकारकस्तु वज्रदंष्ट्रो वज्रधारी वज्रहाव वज्रलोचनः ॥ ८ ॥ श्वेतमूर्
द्धश्चितमालीनीमृतानुचराश्च या । एते शास्त्रोद्य तकरारदंते
तामहर्निशं ॥ ९ पूर्वद्वारस्थमंन्नन्दाजयंताद्दंशकारिणः । पूर्वद्वा
रस्तु रक्षार्थं नरनाथो विनायकः १० तरुणार्कश्च विस्तृयोहि
ता विसद्व मातरः । इश्वरश्चापि ड्रुवस्ता नागराजश्च नंदकः
११ स्तनानीकान्तिके यश्च राक्षसश्च महामुखः । तत्र दीर्घन
खानामहानवः स्तु वृतिष्ठतः १२ विश्वावसुश्च गंधर्वोमि ५२

नकान्नवरासरसौ ॥ सनत्कुमारस्तदितो वसिष्ठो भगवानृषिः १३
एते सर्वे ज्याः पूर्वतश्च न्ययोधश्च महाक्रमः । पूर्वद्वारस्थितानान
तानाम्नयांतानि तु शृणु १४ ज्वालामुखोऽथ रक्ताक्षः श्मशा
ननिलयः कुशः । मांसाहारु विरावारः ६ कृष्णदत्तो जटाधरः ।
१५ शाननो नंजनश्चैव आग्नेय्यां दिशि संस्थिताः । दिशिरक्षंति
ये नित्यं दक्षिणामथामश्रृणु १६ दंडपाणिर्महानादः पाशह
स्तो यलोचनः । अनिवर्तको मारुतश्च तथा ढुंढुनिनिस्वनः ।
१७ खरश्चानवर्तनश्चैव तथा मोनप्रियस्तदा मानिकश्चैव ए
तेषां प्रणेनाद्वारपालकः ॥ १८ दक्षिणद्वाररक्षार्थं ढुंढनश्च
विनायकः । मिद्धि आरव्यश्च विकृतेस्त्रिपण्यश्च नयेश्वराः १९

चंडिकाचतथादेवीऊर्ध्वकेशीराक्षसः।पद्मश्चक्षेत्रपालश्चना
गश्चअश्वतारकः।२०।चित्रांगदश्चगंधर्वउर्वशीचवराप्सराः।यारा
ज्ञाननवाश्चेशालश्चापिमत्ताकमः।२१।सनातनऋषिश्चेशोत्र
गस्त्यश्चमहातपाः।एतेयाम्यदिशोद्वारंरक्षंतिस्वसमाहिताः।
२२।गीतकंबलकोनामकंबलोरुदनप्रियः।हसनोनर्तनंग
श्चयूविकारोविडंबकः।२३।मुशलीसूर्यकास्तेषांनेतादिष्टा
स्तथाग्रुः।रक्षंतिनिऋतामाशांपश्चिमांश्चप्रुतापरां।२४।स्व
स्तिकःशंखचूडश्चनीलवासाश्चमाननः।पाशहस्तश्च
लहस्तःएकपादिकलोचनः।२५।स्थूलजंघःस्थूलशिराःस्थू
मुखश्चवराक्लिकः।एतेशस्त्रोद्यतकरावारुणीदिशिपालकाः। ५२
२६

पश्चिमायांदिशिमथोपुष्पदंतोविनायकः।उद्धवार्कश्चविश्वयोशि
वस्तत्राजितेश्वरः।२७।तुंबरोनामगंधर्वश्चित्रासीचवराप्सराः।म
हादरश्चनागेंद्रोराक्षसश्चवटेकरः।२८।देवपंसज्ञोनामा
ऋषिःकस्यपएवचादेवीकापालिकेतिचअश्वकश्चमहाक
मः।२९।कपिलःक्षेत्रपालश्चप्रतीचींपालयन्दिशांनमस्का
यस्तथाब्जआवायव्यांश्चप्रुतापरां।३०।नंदनोनिखाश्चचक्रा
लिकोयक्षोदेवरःनलकोत्तदनःपिंगोरुरुःसर्वज्ञोऽग्रणी॥
३१।प्रपार्श्वश्चतुरिश्चेषांस्तंभकाःपालयन्दिशां।उदीच्यांदिशि
विघ्नेंद्राःश्यामश्चैवगणाधिपः।३२।मन्चंतकोविरूपाक्षोगोल
काश्चैवचकुमुंस्तुतः।मुक्तकण्ठःकंबुकश्चजंतकोथपराजितः।३३

उन्मत्तप्रभुरित्येषांउदीच्यांपालयन्दिशं।स्थूलस्थानश्चवैश्यं
इंद्रेश्वरमाहेश्वरः।देवीकंटेश्वरीनामाक्षेत्रपालश्चरवंजनः।
वासुकिनगिराजश्चकूर्मपृष्ठश्चदानवः।३५।स्तनकश्चरूपिश्रे
ष्ठाराहसोगोलयस्तथानारदोनामगंधर्वारिंनाचैववराम
राः।३६।एतदाज्ञ्याःप्रयत्नेनहस्तोनाममहाक्रमः।याव्हशःस
वितावापीहहेत्वज्ञ्यापयन्नतः।३७।ईशान्यांदिशिविघ्नेंद्रांकि
किणीकोमहानलः।दुर्दुरोजरवरवोढ्मुखोमघनिस्वनः।
३८।करालोविकटोहूलबलिर्तकिबलिप्रियः।मांसप्रियश्च
खवाङ्गीतईशान्यांपालयन्दिशां।३९।एतेषांक्षेत्रपालानांना
माचैतद्विज्ञोत्तमाः।नवानुश्चैवमीरजयंतःपालकस्तथा। ५४

निरू...तिरहितानुरस्वामिनोयज्ञयंनादेशमादाय
विडंबातयंतिवा।४१।नागस्थलस्थितःस्वामीजयंतःपालकःस
दा।नागराजैःपरिवृतंस्त्रञ्जनीयप्रयत्नतः।४२।मदस्त्रशिरसंतत्र
राघंनामस्थलस्थितं।अनंतोवासुकिश्चैवतक्षकःपद्मएवचा
४३।शंखःकंबलकश्चैवनामवाश्वरस्तथा।कर्कोटिकस्तुरवाना
गास्तत्रवसंतिस्वदस्वशः।४४।तदाज्ञ्यागंधपुष्पैश्चबलिभिःपुष्प
स्तेचापि।पायसान्नंचमांसान्नभक्ष्याहीरुरयातथा।४५।ततःस्तं
स्नापयेद्वीरोजयंतंरक्तलांवरं।गंधपुष्पापहारैश्चधूपवस्त्रा
।दिभिःपणैः।४६।ततोगाढद्विजश्रेष्ठाःक्षेत्रादेवकिनंदनोस्तत्क्याः
तपातंनत्रगतोशारुद्धिसंशकः।४७।क्षपयन्तुकःकरायेप

उन्मत्तो दिव्यं द्वारकायां कोट्यां प्राप्तोसौ गतः। साक्षाद्भगवतो द्वारि स्थि
ईशं स्तुत्यात नरः॥४८॥ प्रह्लाद उवाच॥ रुक्मायरुक्मिणीं दातुं
यदा राजा कृतद्वेषः ततः क्रोधसंकुलः रुक्मी विध मम
यतः॥४९॥ यदा जग्धार भगवान्‌ रुक्मिणीं मंबिकाजयात्तु दृत्वा
नतस्त्वं निवर्त्तेदं --- यादवं रण॥५०॥ एवमुक्त्वा तु संन्त
द्धा युद्धायपरिधावितः॥ कृष्णेन स्त तदा तस्मै नम्नमानो हतौ
जस्तः॥५१॥ रामेण बंधनान्मुक्तो मरणाय मतिं दधौ रुक्मि
णी भ्रातरं दृष्ट्वा मरणे कृतनिश्चयं। परब्वा रक्तं त्वं विद्वत्ती
भ्रातरं ध्यानयस्व मे। ततस्तत्प्रियकामार्थं अनुमान्य जना ५५
र्दनः॥ चकार पार्षदं मध्ये वरं विघ्ननायकं। एतस्माकार

णाद्विप्राः प्रथमं संपूज्यात् सदा। गंधधूपादिनैवेद्यैस्त्रिमोदकैः
परितर्पयितुं॥७॥ इति श्रीस्कंदपुराणे प्रह्लादादाकस्तंहिता
यां श्रीद्वारकामाहात्म्ये देवयात्रापरिवारकथनं नाम षोडशो
ऽध्यायः॥१६॥ प्रह्लाद उवाच॥ संस्मृत्य गणनाथं च रुक्मिणीकृ
ष्णं तथा पि तौ उद्धवसिसं चलस्तं चबलस्तंदं च नक्रितः॥१॥ यकाय
कामदायाशिःसंस्मर्णपरं प्रदक्षिणः एकपश्यति द्वावरं कृष्णं
चल्यफलोद्दिनोरजाक्रया। द्विष्णुतीर्थस्नायायकंस्त
माद्दितः। वापीकूपतडागानि करोत्यकः स्तमाद्दितः। त्रिवि
विक्रमाणायनिक्रांतं त्रैवनं त्रयं। त्रिविक्रमं ततं दृष्ट्वा अश्च
नपातका त्रयात्तु॥४॥ ऋषय ऊचुः॥ कथं त्रिविक्रमीस्तां तीर्थस्य

ज्ञातधरिणीतलेलोकत्रान्यासाद्यबलस्यत्वंकंदयंप्राप्तवानि
तिपदार्थंदसंस्मयोस्माकं॥ठत्तुमदस्यरोषतः॥तुवस्ति
सश्चतत्रस्यस्यंनवःकथ्यतामिति॥५ एकादशवाचा॥तत्रू
यतांद्विजाश्रेष्ठायथामूर्तित्रिविक्रमीडवांस्मसाम्रमाउका
स्तंस्तुताधरिणीतलात्॥७ सर्वंतत्वयुगांतविबलिनाथस्तुरं
दरः॥निर्जितायाचितःस्थानानूतदर्थंमेभस्तुसूदनः॥८ कश्य
पाद्वामनोजज्ञेततोछद्मत्रिविक्रमः॥त्रिभिःक्रमैरिमांल्लो
कान्विक्रम्यमधुसूदनः हरिः॥९ बलिंचकारभगवान्पाताल
तलवासिनं॥नाककस्यउडीयोनस्कःस्तउयापरितोषितः॥१०
स्वयंविवावसन्तत्रक्याकीतापसवकः॥अनुग्रहाद्भग ५१

वान्द्वारपालोबभूवह॥११ दुर्वासाश्चापिभगवानात्रेयोमु
निसत्तमः॥अटन्कथंचिन्मोक्षार्थीमुक्तिक्षेत्रमचिंतयत्
१२ एवंचिंतयतस्तस्यउनंदृष्ट्वामहामुनिः॥गामयास्तंगाम
विषाःचक्रतीर्थंनिसंशयः॥१३ एवंसनिश्चयंज्ञात्वागमना
यमनोदधाप्स्मातीयनगरग्रामाकुलानानिवनानिच॥
१४ आनर्तविषयंप्राप्यदियरुमिविवावरादनिस्वाध्यय
वषट्कारंवदध्वनिविवर्जितं॥क्रोशेनादेयरा॥ठनस्तावित
नांचतत्रथा॥ब्रकुहृत्कस्मात्कीर्तिमिधामपार्जितंजि
तः॥१५ प्रत्याख्यानमिनिशाचाचक्रतीर्थंनदाद्विजाः॥स्वाध्वा
चस्तंगामतीर्थमिथ्यात्वाद्वेदंउत्तताक्किकः॥१६ इतिलोयानियमं

ययौ शीघ्रगतिस्तत्र स्नानाचारी श्रंप्रयास्यामि इत्युद्गमि
विलाय वा १८ इत्येवं चिंतयन्मार्गे शीघ्रमेव जगाम सः दृष्ट्वा
तु संगमं पुण्यं गंगामध्यास्नानस्य वा १९ निक्षिप्य वाससी तत्र
मृदमालभ्य गोमयं । शिखां बध्वा यतनियतः स वाचकरयोः
कुशानु २० यदा स्नास्यति विप्रोसौ हृष्टो हृत्यै दुरात्मनिः।
निवारयामास च तान् रुरुनाम महासुरः २१ उत्कृष्ट
स्य वस्त्राणि कुशांश्च क्षिपत्तु जले । चकर्ष चरणे गृहीत्वा स
पापातान्यापतितवान् २२ तदा न विषयं चक्रुः स्त्रीमांत ऊचतु
स्तदा चात्रागतो यदि तु नः ९ निस्सामान संशयः २३ आन
त्विषया स्नाविह्वला तत्र जलाशयां प्राणसंशयमाप ५१

न्न स्तत्र श्रीतापरो भवतु २४ शास्त्र हं यदि वित्तपांतपस्याकिं
चायनामा अथ वा नियमश्च चेः संध्याजेयकालवरांशप्स
खं वम मकुर्याकिं कामिदास्यति भाविनां चक्रनीथ विकःस्वा
नं कारयिष्यति मां मित्रा २५ काव्या देव्य गणानतानू इको
उत्तं महामृधातं विनाकुंडरीका हंन कानाममत्ययहं २७
ब्रह्मादीनां दानतारं शरणागतवत्सलं च कं तं विनाम्याद्य
का स्य शरणादस्त्रावित्तु २८ इति सं चिंत्य था च स्वशावापा
तालसंस्थितो भाचापा विष्णुशरणं जगाम धरिणीतला २९
उपवासकृशो दीनाः स्त्वं त्वं च विव्स्राहाद्य य दिव्यराजभव
नं गंधर्वप्सरापवितां ३० पवित्रं सुरमुख्यं तं विष्णुं नाशं

विष्णुना द्रुवसिताः प्रविवेशाथ प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥३१॥ उरु
सा सुमथायां तं दृष्ट्वा दिव्यपतिस्तदा । प्रत्युत्थायार्घ्यणां च
क्रे आसनं संध्यावशायनुं ॥३२॥ मधुपर्कं च गां चैव दत्वार्धं चा
ग्रतः स्थितः । प्राहः प्रणयतस्तद्वत्तत्रागमनकारणं ॥३३॥ सु
खोपविष्टः स ऋषिस्तत्रापश्यात्रिविक्रमं । देवं द्वारदेशे
तु तिष्ठंतं भक्तानुनयं ॥३४॥ तं दृष्ट्वा देवदेवेशं श्रीवत्सांकं च
तुर्भुजं । रुरोद स ऋषिवरस्त्राहि त्राहीत्यनाथवत् ॥३५॥ प्रपं
नार्तपन्नीतानां दुःखितानां जनार्दन । शत्रुभिः परिभू
तानां शरणं शरणार्थिनां ॥३६॥ मम दुःखान्निनष्टस्य शत्रुभिः
कर्शितस्य च । परात्रतस्य दीनस्य क्षुधया पीडितस्य च ॥३७॥ ५८

अस्वस्थनियमस्याथ क्लेशितस्य च दानवैः । आलण्यादेव
विघ्नस्य शरणं भव केशव ॥३८॥ एकादश्यां मास शरीरे द
व्यगाडितं । ब्रुणायमानं तं दृष्ट्वा तत्रोक्तेव माधवः ॥३९॥ केना
वमानितो ब्रह्मन्नियमः केन खंडितः । कथं यश्च मलानो गच्छि
तमपि धर्मगोप्तरि ॥४०॥ दुर्वासा उवाच ॥ मुक्तितीर्थमपदेशा
ब्दाशागनन मधुसूदना यत्र तीर्थे तनः स्नातुं याता यां हर्ष
संयुताः ॥४१॥ अन्तं स्नान एवाहं दृष्टो दैत्येन दुरात्मना । गले
गृहीतकंठस्य मुष्टिभिस्ताडितस्य च ॥४२॥ फलं गृहीत्वा वास्मा
त्तु कुशांश्चैवात्तिनिः स्वदाह निष्ठाम्मायदि पुनरागतो
विनन्मं शायः ॥४३॥ स्नानोदयं च कृतीर्थेषु करिष्ये नोगनं वि

त्॥ तस्मात्कपालगोविंद नियमं सफलं कुरु॥४४॥ तव प्रसादा
स्नात्वा चावतुक्त्वा च प्रीतमानसः॥ प्रतिशां सफलां कृत्वा विच
रिष्ये महीमिमां॥४५॥ इति श्रीस्कंदपुराणे श्रीप्रकाशके सं
हितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये दुर्वासानाम सप्तदशोऽध्यायः॥
श्रीप्रह्लाद उवाच॥ तच्छ्रुत्वा दानवो दैववशाश्चिंतयिचा पुनः पुनः।
उवाच वचनं तत्र दुर्वासिस्समकल्मषं॥१॥ श्रीविष्णुरुवाच॥ प
राधी॥ श्रीमन्नात्मि हृदये शानं कि कीलोऽस्मि नान्यथा॥ बले
राहशाकारीव हर्षेंद्र वशगोह्यहं॥२॥ तस्मात्प्रार्थयि वि
प्रेंद्र हृदिस्थं वैरोचनिं बलिं। तस्यादेशं करिष्यामि यहमी
त्युंतवाधुना॥३॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विप्रो॥ बलिं प्रोवाच सत्वरः॥ य ५९

ह२

ज्ञिनां त्वं वरिष्ठश्च दातॄणां च मतोऽधिकः॥४॥ न पापरश्च रूपणो द
यां कुरु ममोपरि॥ प्रपयस्व महानाग हर्वं देयं विनियार्तु॥५॥
संपूर्णं नियमस्तस्मात् वस्मान्माताच्चा मम हे॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
हृष्टो नातिहृष्टमनास्तदा॥६॥ दुर्वासिस्सत्तु वा विनं निताद्वं
न विश्रुतिः॥ अन्यत्प्रार्थय विप्रेंद्र यत्ते मनसि वर्तते॥७॥ तद्दा
स्यामि न संदेहः काय ह्यपि स्यात्सुदुर्लभं॥ श्रीदुर्वासा उवाच॥
नाति तुष्टं हि मां विद्धि किमन्यत्प्रार्थयामि ते॥८॥ रक्ष मे जी
वितं दैत्य प्रपयस्व जनार्दनं॥ श्रीबलिरुवाच॥ ज्ञानामि त्वं य
था विप्र दरिष्या ह्यो निपानितः॥९॥ त्वद्वाय ज्ञयरात्रश्च बनारो
हं बलादिवा॥ तथा चाद्य प्रवरमवध्यां हृदयदानावेः॥१०॥ त

वान्दिरण्यकशिपुर्ब्रह्मसिद्धः सर्वगः प्रभुः। यथान्यं हि त्वं नमु
विरह्येतिर्निकशासंज्ञिकं ॥११॥ ऊचान मायया विष्णुस्तु रार्थं मु
रसत्तमः। प्रथमं वामनो भूत्वा ऽभ्ययाचत पदत्रयं ॥१२॥ तुनास्ति
विक्रमो भूत्वा भुवनानि जहार च। भुल्यनावान्मयाक्राग्नतः प्रा
त्र्ययस्त कथं वन ॥१३॥ नाहं मोहाज्जगन्नाथं मायावामनकं
विष्णुं दृष्टवानस्मि तत्त्वतो ॥ नाहं नो [illegible] विनास्नाना ज्ञो मह्यं तदधि
संगमा ॥१४॥ यदि न प्रेषय सिद्धरिं तत्तस्य [illegible] कालवरं बलि
रुवाच ॥ यद्ध्यायं तद्भवतु तत यज्ञा नास्ति तथा कुरु ॥१५॥ ब्रह्म
रूपं दृष्ट्वा विविधं नाहं [illegible] पदद्वयं यथा विविदमानो तो
दृष्ट्वा स जगदीश्वरः ॥१६॥ ब्राह्मण्याद्वत्सपयाब्राह्मणं तमुवा ५०

यच्चास्त्व स्थो न वद्धि जश्रेष्ठ स्नापयिष्ये न संशयः ॥१७॥ वादित्य
गणान्सर्वान्निगोमह्यं दधिसंगमा ॥ श्रीप्रह्लाद उवाच ॥ स्कं वा भग
वतो वाक्यं ब्राह्मणस्य च दैत्यराट् ॥ [illegible] याद्वराणि पति
वा पादयोस्तथा ॥ ततः स बुद्धिमगमत्यातिन वा बलिश्च तो ॥
१९ शंखचक्रगदापाणिं दृष्टवानस्मि तत्त्वतः ॥ प्रस्थितो तो
तदा हृष्टा दृष्टवान्स्मि तत्त्वविततो ॥२०॥ [illegible] नं न सर्व सर्वग्रंत स्तेषां
जगाम मुशलायुधः। मुशली स्व [illegible] नस्तेषां ततो विष्णुस्त्रिविक्र
मः ॥२१॥ तयोरनुगमद्विप्रो दृष्टवान्सत्रलब्धलिंनिवारस्मान
त्वं सर्वं [illegible] चरान्विनाः ॥२२॥ आविर्बभूव [illegible] गोम
ह्यदधिसंगमा ॥ सं [illegible] ॥२४॥ ध्यानात्संकर्षणे ज्ञनाद्भतो
२३

ऊचुस्तस्नोन ह विप्रं कुरु स्नानं यदृच्छया तयोस्तु वचनं श्रुत्वा
स्नानं चक्रे वरान्वितः स्नात्वा चावश्यकं कर्म कृत्वा मारञ्जनार्द्द
नं॥३४॥ इति श्रीस्कंदपुराणे प्रह्लादोक्तसंहितायां द्वारकामा
हात्म्ये दुर्वासतीर्थमिऊनं नाम अष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ श्रीप्र
ह्लाद उवाच॥ ब्रह्मघोषध्वनिं श्रुत्वा दानवो दुर्मुखस्तदा॥ को
धसंरक्तनयनो दुर्वासास्तमथाब्रवीत्॥१॥ हन्यमानस्त्वमस्मा
भिर्यदि मुक्तोसि विद्विजः॥ कस्मात्पुरं न रिहाया नो मरणा
य मतिं दधौ॥२॥ इत्युक्त्वा मुष्टिहस्तेन मधुवज्रदानवः॥ तं
दृष्ट्वा दानवं विष्णुर्बाललणं हतं मुद्धृतं॥३॥ अथ क्रुद्धो जगन्ना
थाद्दवास्मिन्: हतेन चक्रेण क्षुरधारेण शिरश्छिदे ५१

ना३

स्नंगृह्य मुशलं वीरो जघानस्य मरेरिपुं॥ मुशलेन हतो मूर्द्धि
गोलको विकलेंद्रियः॥१८॥ स्तन्निन्नाश्छि मस्तकश्च पपात च म
मारत्वा गोलकं पतितं दृष्ट्वा कंदं तं बालरूपं तथा॥१९॥ कूर्मपृष्ठा
यन्नगवान्विष्णुर्दैत्यं मानाद्दधौ नाराचेन सुतीक्ष्णेन जघान
हृदये रिपुं॥२०॥ स विष्णुर्बाणोनिहतस्तस्य ऊरूस्तमपातयत्॥
तस्मिन्पतिते बलिनि निकृन्तति प्रेचदानवे॥२१॥ अमत्युतबलं सर्वं
विकृतं वदिशो दश॥ नत्पनतस्तं बलं सर्वं निहतं गोलकं तद
२२ द्वास्थैः स कथयामास हैहयराजे कुशेन तदा गोलकं स्वदत्तं
श्कवा हैहयानचांश्च हैहयराड्॥२३॥ याग्यमाज्ञापयामास यं
नवस्य बलस्य चाश्राशो कुशस्य तेलक्ष्मादिग्याः पंचजनो

मुखाः।२४ उद्धायप्रमुखाः सर्वै रथैर्नागैश्च निर्ययुः। अ
नीकं दशसाहस्रं कूर्मपृष्ठस्य निर्ययौ।२५ अयुतेनैव रथा
नां तु नागानामयुतं तथा दशायुतानि अश्वानां महामुख
परिग्रहः।२६ वाकश्च निर्ययौ दैत्यो वक्रुदैत्यसमन्वितः।
तथा दीर्घनखो दैत्यः स्वनानीकसंवृतः।२७ भृतं ऊरु
मर्दादैत्यासंख्यामात्यो कुरशस्यात्तो। निर्ययुर्विनियायैव
प्रघस्मरश्च महाबलः।२८ ऊर्ध्वबाहुर्वक्रशिराः कंबुकः
शंबगोलकोयशब्दोयज्ञहादैत्या। रुर्वश्चैव चकस्तथा।
२९ सुनामा वसुनामा च मंत्रिणौ बुद्धिसत्तमौ। सेनाप
तिश्चैव हंडसस्य चातामहोदरः।३० एते चान्ये च बहवो ६२

दैत्याः क्रोधसमन्विताः। स्नातः शुक्लांबरधरः शुक्लः शुक्लमा
ल्यविभूषणः।३१ कुशाः शंतुं महादेवं भवानीपतिमव्ययं।
अर्चयामास हृष्टात्मा परमेण समाधिना।३२ पंचामृतेन सं
स्नाप्य तथा गंधैर्विलिप्य च। अर्चयामास देवेशं नानेक
कुसुमोत्करैः।३३ गीतवादित्रशब्दैश्च तथा मंगलवाचनैः।
पूजयित्वा महादेवं ब्राह्मणान् स्वस्ति याच्य च।३४ तूणयि
चापसाणिश्च मणिवज्रविभूषितैः। मुकुटेनार्कवर्णेन
उज्ज्वलद्भास्करो विषात्।३५ व्याघ्रचर्मा नानादिव्यराजोपहारणा
तीव शोभितः स्या। निदधच्च महाबाहुः सा। मैरथिं समारु
ढवान्।३६ सुनामानं वसुं चैव मंत्रिणौ वाक्यमब्रवीत् क

कश्चायं दानवान् हंति किमर्थं ज्ञायतामिति ।३७। तस्य तद्
वचनं श्रुत्वा रुरुर्वचनमब्रवीत् । गार्ग्यं कि ब्राह्मणस्तात त्वं गो
मत्याः संगमं किल ।३८। आगतः प्रतिषिद्धः सादेयेश्वरम
द्वीपात् तेन विष्णुः समानीतः संकर्षणसमन्वितः ।३९। सो
ऽस्मान् हंति महाराज ब्राह्मण्ये जगदीश्वरः । वसुना मा तथा चा
स्ताव आगच्छत विप्रोऽसौ वासुदेवसमन्वितः ।४०। राजन् स्वया
चित्राह्मण किं कार्यं कथयस्व नः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्रूरः
क्रोधसमन्वितः ।४१। कथं गोलकहंतारं न हनिष्यामि केश
वं । एतावदुक्त्वा संक्रुद्धो ययायोद्धुमपि स्व सा ।४२। ततो वा
दित्र राष्ट्राणां तेरीशं च समन्वितः । ददर्श तत्र दानवरांस्तरु ५४

स्तास्त्रं शिरसं प्रस्तुतं ।४३। तथा विष्णुं चक्रपाणिं सर्वास्त्रसम
कल्मरवं ईश्वरांशं च तं दृष्ट्वा नदंत स्योऽयमीश्वरः ।४४। वि
ष्णुमुद्दिश्य तान् सर्वान् प्रेरयामास दानवान् । नागैः पर्वतसं
काशैः रथैर् अल्पिदसन्निन्नितः ।४५। आश्वैर्मत्तगजैश्चैव परा
यद्युः समं ततः । ततो युद्धमभूत् तत्र देवदानवयोर्महत् ।४६।
आकाले हि तोदृष्टे रातौ दालो देवगणास्तथा । ततो गरुडी वा
सुरालं हलं च बलवान् हली ।४७। जघान दैत्यप्रवरान् कालां
तकयमोपमान् । तद्भ्यमानात् दैत्ययाबलेन बली शा
लिना ।४८। सर्वतो विष्णुना गच्छन्माः क्रूरामेव चण्डक्रोधः
कश्यपाः कोऽपश्य ब्राह्मणो वदंड्यकः ।४९। महाशुरवः खंज

नकोरुर्वक्त्रशिरास्तथा॥ एते चान्ये च बहवः प्रवरा दान
वा तमाः॥५०॥ क्रोधसंरक्तनयना विति तु स्त्वेजनार्दनं॥
ततः कोपस्तमाविष्टोस्तं कर्षणी जनार्दनो॥५१॥ चक्रलो
गलपातेन जघ्नुर्दानिवर्षिनान्॥ चक्रेणच शरैः कायान्
चिछेद शस्त्रबकस्य च॥५२॥ त्तर्ष्या मास्तु शलीय लिहंता
रमेव च। रुरुं जघान चक्रेण तथान्यान्मुशलेन च॥ पुरात
दन्यमानादितयाः न याजग्मुर्दिशो दश॥ क्रूरास्तो वा
हिनीं दृष्ट्वा विद्रुतां निहतां तथा॥५४॥ क्रोधसंरक्तनयनो
याहिया वीतिस्मार थिंस्ततयोरंतिकं गवानाम विश्रा
म्यवात्मनः॥५५॥ उवाच कस्माद्दैतेय नानुरुरिष्यसि ५५

त्रया १

गदाधरः मां न जानासि वा त्वं कथं जीवन् प्रैष्यसि॥५६
युध्यस्व त्वं स्थिरो भूत्वा स्तेन तस्याद्य जीवितं इत्युक्त्वा
ताडयामास पंचविंशतिभिः शरैः॥५७॥ ज नं तं चाष्टभिर्बाणै
र्दृष्ट्वा त्रेयं निरीक्ष्य तु ईश्वरांशं च तं मत्वा ऊचे वचं यादिमायि
रं॥५८॥ त्वं बालत्वं न्यस्तवांगिः श्रीशार्ङ्गधनुषां वरः॥ वित्तप्यम
तयामस्तु तु तु निक्षिप्तु रोदयानू॥५९॥ सारथेस्तु शिरः काया
द्ध्वंदुण चिच्छिदे ध्वजं अश्वाक न चिच्छेद ध्वजमेकेन पत्रि
णा॥६०॥ स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः प्रगृह्य वा
म नागं तु त्वा च वचनं न त्वा॥६१॥ यदि त्वां घातयिष्यामि कीर्ति
र्मे स्यात्तुला नवेन्नृघातिनो हं च यावीरयास्यामि परमं पदं॥
६२

तिष्ठतिष्ठदुराचारदुर्निरीक्ष्यरणेमेसदाशिवाधावंतमितिसं
क्रुद्धःखड्गहस्तस्तंतथारिपुं॥६३॥चक्रेणशधारेणशिरश्छि
च्छेदलीलया॥अथोवाहनमप्याशुदैत्यस्यवंजनकस्तथा॥
६४ अपवानेकोशादेत्येविष्णुर्यंकर्षणस्तथा॥उचक्ति
स्मावसन्दितास्तन्निहतास्ववृषिताः॥६५॥शिवालयेउपनि
तंकुशंनिक्षिप्यदानवाः॥स्नानगंधार्चनेदीपेगीतवाद्ये
श्चतोषितः॥६६॥अवापजीवितंसद्यःप्रसादात्शंकरस्यच॥
उक्तितःस्वतदादैत्योकुर्वंशिवशिवेतिच॥६७॥तौकुशनजी
वितंदृष्ट्वाहृष्टादेवगणास्तथा॥तत्रवायसुमनावाक्यं॥ ५५
वर्द्धस्वसुचिरंविन्तो॥६८॥स्नापयित्वायदिक्षिनेब्राह्मणेवि

निवृत्तिंयथेष्टंगच्छतुतदाकिंवृथावियादृणेनो॥६९॥तस्य
तद्वचनंश्रुत्वाकुशोवचनमब्रवीत्॥गच्छप्रेषयितोपापैर्वि
घत्राणकरावुभौ॥७०॥ततराजासभादिष्टःसुमनामंत्रि
तमः॥उवाचविष्णुमार्गस्थंनमस्कृत्यदृशायुधं॥७१॥कुशोनप्रे
षितस्त्वास्मितवपार्श्वंजनार्दन॥किंतत्पापंकृतंनाथयेनापे
यान्तुजिवांस्यसि॥७२॥दुर्वासिसेस्नापयित्वागच्छतुकोसिमा
नद॥अमरत्वंमयाह्यापातुप्राप्तमेवकुशानद्यां॥७३॥श्रीविष्णु
रुवाच॥मुक्तितीर्थमिदंरुद्धंनवक्षिःपापकर्मतिः॥तस्माद्
निष्कृयसर्वत्रोदानवानापत्रसंशयः॥७४॥भगवान्कुशाहतं
तंसुमनंवाक्यमब्रवीत्॥उवसितस्मश्रयेदभक्तिस्तोषाकेवा

दाति: सहः ॥७५॥ पुनस्तान्स्थापयध्वं द्विहि स्थाय वरुणाल
याः स्ववाहन परीवाराः स्म पुत्रशान्तिवांधवाः ॥ पुण्यतीर्थमि
मं त्यक्त्वा प्रविशध्वं रसातलं ॥ सुमनास्तद्वचः श्रुत्वा क्रोधसंर
क्तलोचनः ॥७७॥ युध्यस्वमिति वाक्यानि नादं वं च विष्ण
तिः क्रोशाय कथयामास यदुक्तं शार्ङ्गधन्विना ॥७८॥ कुशस्त
द्वचनं श्रुत्वा मंत्रिणः समुदीरितं ॥ रथमारुह्य वेगेन ययौ
याद्युमरिंदमं ॥७९॥ संस्मृत्य मनसा देवं पिनाकं दूषणं धनुं
ततः प्रवर्तितं युद्धं सुमहल्लोमहर्षणं ॥८०॥ अच्यैषां दान
वानां च केशवस्य कुशस्य च योद्धतोऽदयाद्युयस्मिं कर्षण
मताऽयत्ताः ॥८१॥ संकर्षणोऽहतः शीघ्रं त्रिशूलेन प्रपातदाकं 57

ह१ ग२

तन्मूर्ध्नि निहतः ॥ केशवेनाभिताडितः ॥ सोऽसौ निपतितं त्व
गात्परिगृह्य कुशं हरिः ॥८५॥ गर्ते निक्षिप्य तदृढं पूरयामास
विष्णुनः ॥ लिंगं संस्थापयामास तस्योपरि जनार्दनः ॥८७॥ स लब्ध
संज्ञो दैत्यः शिवलिंगमपश्यत ॥ आत्मोपरिस्थितं दृष्ट्वा तदा
चिंतापरोऽभवत् ॥८८॥ इति श्री स्कंदपुराणे श्रीप्रह्लादकेसं
हितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये कुशदैत्यवधो नाम विंशतमो
ध्यायः ॥२०॥ प्रह्लाद उवाच ॥ शिवलिंगमलिंग्यां च विबुधैः सर्ववंदि
तास्तथा देवा वासवशक्रं दृष्ट्वा छलितो वयानदस्य श्रीवि
ष्णुरुवाच ॥ परितुष्टोऽस्मि दानवेश्वरो यदि शिवमंत्रयात्
वरं वरय नन्दं त्वयदीप्सितमस्ति मामात ॥ कुश उवाच ॥ यथा

ष्ट्योमत्तोदेवोममत्वंयतथाप्ताः।एकएवद्विधासन्निविस्
स्माच्चांवरयाम्यहं।३शिवलिंगंत्वयास्थापंस्थानंयस्यम
त्पापरिमम।आत्मानकृतंवत्तकुशेश्वरइतिस्मृतः।४अत्र
यात्रायच्चदत्तंममकीर्त्तिर्निवर्त्तयां।एवंचविश्रुतीक
कोतान्नेवस्थापितोऽस्तुतः।५ततोऽन्यानिक्षेत्राणिस्थापितेपया
मास्तमाधवाः।रम्यानवानंगानाः।कश्चित्कश्चिद्धिस्मृतः।समाश्रि
ता।६ज्ञानंतत्संस्थितस्तत्रविष्णुश्चतदनंतरं।ज्ञात्वाविमुक्ति
दंतीर्थंदेवस्तामुनिसत्तमः।७गोमतीरक्तितीर्थंतुभगवां
श्चत्रिविक्रमः।।ननमुक्तिपदंमत्वाउवासास्तत्रसंस्थितः।
पूर्वैत्रिविक्रमस्वामीनदापृष्टतिसंस्थितः।कालोपुनःक ५९

अः३
नाच्यासा।कृष्णश्चमगमत्पतुनः९प्रकादत्तवान्या।विशेषात्क
नदः।प्रोक्तःश्रुतिर्नाम्नधुमाधवोमधुसूदनीनरोयस्तुद्वारव
त्यांकारातिर्थः।१०प्रजायन्कृष्णादेवंसस्नापयित्वा।विलिप्य
त्रागंधैश्चवास्त्रमालाधूपदीपैरनेकधा।११नैवेद्यभूषणै
श्चैवतांबूलैनफलैनवाआरात्रिकेणसंपूज्यदंडवत्प्र
णिपत्य।१२वृत्तेनदीपकंयस्तुरात्रौजागरणंतथा।कुर्या
त्संगीतवादित्रैःकथापुस्तकपाचनैः।१३कृत्वाजागरणंरात्रौ
सर्वान्कामानवाप्नुयात्।पिहितणांचाद्ययातिस्तफला
श्चमनोरथाः।१४प्रबोधवासरप्राप्तेकार्तिकेद्विजसत्तमः।
संपूज्यकृष्णादेवंपरांगतिमवाप्नुयात्।१५तथानत्र

स्य संस्पृश्य पवित्रारोपणे नरः सर्वकामान वाप्नोति वि
ष्णुलोकं स गच्छति॥१६ युगादिषु मेषे च स्पृष्ट्वा अयने दक्षि
णोत्तरे आखाढ्यां ज्येष्ठमासस्य पौषादिद्वादशीषु या
१७ कार्त्तिक्यां स्पृश्य विप्रास्नाचागोमतिसंगमे। विमलं लो
कमाप्नोति यत्र भगवान शोवति॥१८ इति श्री स्कंदपुराणे
प्रल्हादोक्तसंहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये
विंशतमोध्यायः॥२०॥ प्रल्हाद उवाच॥ शृणुध्वं द्विजशार्दूल
यथावत् कथयामि वः। स्नापयित्वा जगन्नाथं तथा गंधै
र्विलिप्य च॥१ पूजयित्वा तुलस्या वा स्नापयित्वा द्विषाणे
नीवाद्यने वस्त्रं तथा नीराजनादिभिः॥२ उपवस्त्रसं १०

थ्या पूज्य पुंडरीकाक्षमव्ययं गणेशांवेनानयादीन्नक्या
संस्पृज्यमानवः॥२ दद्यादानं यथाशक्ति विप्रशार्दूलं विवर्जे
यत्नादीनां धत्तपणं स्नानं चतपायश्च समाश्रितानान्॥४ रुक्मिणीं
चतनोगाछदि दर्शनं तनयांनरः॥ उह द्योपचारे व वलिभि
र्गंधदीपकैः॥५ पीडयँ निमग्ना न्यासा व्याधयो। निषेवं नित्वा
नक्यानपश्यानयावकलोकं क्रियांनरः॥६ उपसर्गनियं
तावशाकिनीभूतसंतवांतवदरिद्राउःखीवत्नवति
स्थिरयाचकः॥७ तावन्मत्तमज्जा नारीदानग्रिउःखसंभुगा॥
नक्यानपश्यातयावकालोकेषुप्रियांद्विजाः॥८ संस्पृश्य ते
षु विधिवत्ततो गच्छेद्रुक्मिणीं॥ स्नापयेदधि दुग्धेन मधुपर्के

तथैव च ॥१०॥ घृतेन विविधैर्गंधैस्तथा चेक्षुरसेन वा ॥ नी
रथ्यादिकेन संस्नाप्य तथा मृगमदेन च ॥११॥ विलेपयेच्च तत्र
चं निर्धनत्वं न पश्यति स दास्यतां ॥ नीरोगी भवति रूपवा
न् पूजितः ॥ पूजयेन्मालतीपुष्पैः शतपत्रैः सुगंधिभिः ॥ क
णवीरैर्मल्लिकाभिस्तुलस्या राजचंपकैः ॥१२॥ कमलैर्वारि
संभूतैः केतकीभिश्च पाटलैः ॥ धूपं नागरुणा चैव धूपये
त् गुग्गुलेन च ॥१३॥ वस्त्रैस्तु कोमलैः शुभ्रैर्नैवेद्यैर्मधु
रैर्हविः ॥ भक्त्या संपाद्य विद्वन्वै रुक्मिणीस्तवं पठन् ॥१४॥
श्रवणाच्छ्रावयेद्देवीं मानी रत्नविभूषितैः तस्मिन्कुले न भू
ष्यस्यात्रापुत्रो नाधनस्तथा ॥१५॥ पतितो न विकर्मस्थः कि ११

रुक्मिणी सत्यभामा च देवी जांबवती तथा ॥ मित्रविंदा च कालिं
दी नाग्नजिती तथा ॥१९॥ संज्ञया लक्ष्मणा चैव विज्ञेयाः कृष्ण
वल्लभाः ॥ एताः कृष्णसंज्ञा विधिवत्संतर्पयेद्विधिपायसैः ॥२०॥ गीतवा
दित्रघोषैश्च दीपजागरणेन चाश्वक्रामानवाप्नोति तस्य वि
ष्णुः प्रसीदति ॥२१॥ जीवत्वव्याधिनिर्मुक्तो रुद्धिसिद्धिसमन्वि
तः ॥ किं तस्य बहुभिर्दानैः किं व्रतैर्नियमैस्तथा ॥२२॥ येन
दृष्टा जगन्माता रुक्मिणी कृष्णवल्लभा ॥ तेन दत्तं हुतं तेन
जप्तं च स्नानमातनोः ॥२३॥ ये तु दृष्टा जगन्माता रुक्मिणी कृ
ष्णवल्लभा तान्न फलं जीवितं तस्य मानुष्यं जन्म एव च ॥२४॥ किं त
स्य बहुभिर्निर्यज्ञैर्न माघस्य दक्षिणैः ॥ येन दृष्टा जगन्मा

नारुक्मिणीलक्ष्मवल्लभा॥३५ कालेलक्ष्मतुरीगवादक्षमा
धववल्लभो॥ देवराज्यनाकिंतस्य तथामुक्तिपादनया॥३६
नदक्षायेईगन्मातारुक्मिणीलक्ष्मवल्लभा॥ सत्तयनी
यामत्रजिह्वाद्वस्थासर्वकामदा॥३७ विशेषतः पूजनीया
नवरात्रेतथाश्विनेनवम्यांचनरैर्यस्तुपूजिताहरिव
ल्लभा॥३८ स्नानगंधादिवस्त्रैश्चधूपनूतबलिभिस्तथागी
तवादित्रघोषैश्च दीपजागरणेनवा॥३९ तोषिताभीष्मक
सुतासर्वान्कामान्प्रयच्छति तथाज्येष्ठपदिनेचतुर्दशी
समादिनः॥४० पूजनाकामनास्तथाः ईप्सितंलभतेफलं॥
माघमासेसिताष्टम्यांकंदर्पजननीउपवेः॥४१ पूजितागंध १२

पुष्पाद्यैरूपचारैरनेकधाः स्तफलंजीवितंतस्यसफलाश्चम
नोरथाः॥४२ द्वादश्यांचैत्रमासेतुलक्ष्मेनसहरुक्मिणीयेप
श्यंतिनरादेवींरुक्मिणींमधुमाधवा॥४३ लक्ष्मेनसहगच्छंति
तेधन्यामानवानुविःपुत्रपौत्रसमायुक्ताधनधान्यस
मन्विताः जीवंतिव्याधिनिर्मुक्तापदंगच्छंत्यनामयं॥ ज्येष्ठा
ष्टम्यांनरैर्यैस्तुपूजिताहरिवल्लभा॥ तेषांमनोरथावाञ्छि
तविततनात्रसंशयः॥ तथाषाढपादमास्थितंतुपूजाल
तानुत्थेः॥४५ सर्वपापविनिर्मुक्तायांतिविष्णुपदंनराः॥ का
र्तिकशुक्लद्वादश्यांरुक्मिणीलक्ष्मसंयुतां॥ सफलंजी
वितंतस्यश्रद्धयापूजयंतिनरा॥ पुष्पगंधधनधान्यंयाकदा

निवहरिद्दिना॥४८॥ एवं यो रुक्मिणीं पश्येत् पूजयेत् कृष्णवल्ल
भां। सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ इति श्री
स्कंदपुराणे प्रह्लादसंहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये
एकविंशतमोऽध्यायः॥२१॥ श्रीप्रह्लाद उवाच॥ स्थिता गोदावरी
तीरे वर्षमेकं प्रदक्षिणा। यानि कानि च पुण्यानि तीर्थ
क्षेत्राणि संति वै त्रैलोक्ये तानि सर्वाणि गोमतीवीक्ष्य
विस्मिता॥ देवर्षिर्नारदस्तत्र मुनिभिः सहितोऽवसत्पुरा
सिंहस्थो नतु स्ववालिस्व स्थानगमनाय वै। आमंत्र्य गो
मतीं देवीं स्थितानि च ततः स्तदा सर्वेषां शृण्वतां विप्राः
गौतमी खिन्नमानसा तत्राऽऽगतं स्वर्गान्नारदं दुःखि ९४

गौदा १२।

ताब्रवीत्॥ गोदावरी महापुण्या अमरसंगोयमाह
मीउवाच॥ पश्यैतानि सुतीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा॥ १
सागराः गिरयः पुण्या गयात्रितयामवच प्रक्षेत्राणि मोक्ष का
यंग त्रिलोक्यां यानि नारद। देवाश्च पितरः सिद्धा ऋषयो
मानवाश्च ये। तीर्थराजं प्रयागं च सर्वतीर्थसमन्वितं॥ ए
तेषामपि सर्वेषां समस्तगान्मितत्स्नाना। विशुद्धानां प्रकाशे
न राजते भुवनत्रये॥ पुण्यप्रकाशादीनानां मुदिनानाम
हर्निशं॥ सौभाग्यमधुना प्राप्ता। समस्पर्शतीनारदाद्य प्र
यागे यानि वितत्वस्त्रस्नानं स्पृष्टं सुदर्शिना। अधुनाद्य प्र
रिक्षां त्वदभ्यमाना अहर्निशं॥ दुःखिनां तु संप्रका।

दृशं पापान्नि नाशनो। एतानि मत्प्रसादेन पुण्यानि मुदि
तानि च॥११॥ कथयामि महेशानं यथैं दुःखिता किं करोम्यहं॥
दिव्य राजाधिराजानं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमं॥१२॥ तीर्थराजं चा
वं च कथ्यतां मिस्तु स्वावहं॥ ब्रह्मोवाच॥ गोदावर्यापि वंश
वान्भगवान्नारदो द्विजाः॥ कृताञ्जलि वाच दुःखात्तं प्रणिपत्य सं श
यमानसः॥ श्रीनारद उवाच॥ अहो अद्य कृतं त्वया तत्त्वज्ञान
स्याव्य समनं महत्॥१४॥ पश्यं नाम्नपयो देवास्तीर्थ दैत्य
रिद्धराः॥ कुत्यानि शामां यस्याः सुसुख्याक सम मच्छक वं।
१५ तस्यां पापानि शमने। कथं स्याद्दिनि विंशमा। श्रीब्रह्मो
वाच॥ तपांसि नयनो। तषां मुनयः रिन्निनः प्रियाः॥१६ ७५

ज्ञा२

गोतमान्भगवांस्त च स्तमायातो मुनीश्वरः दृष्ट्वा तं गृहयोर्देवा
यथोचितमपूजयन्॥१७॥ ब्रह्मदीयमुनाप्पुण्या नर्मदा सरस्व
ती अन्याश्च सरितः सर्वास्त्रैलोक्य अनुवर्तिनी॥१८ वाराण
सी कुरुक्षेत्र प्रभुखाद्याश्च अग्ना प्रयागादीनि तीर्थानि
दृष्टशोक युतानि च॥१९॥ युगपत्तानि सर्वाणि संहृत्य मुनिम
ब्रवन्॥ ऋषिर्देव तीर्थान्युच॥ त्वत्प्रसादेन वोऽज्ञानां समस्या सि
द्धिर्महामुने। यदा माता सखा गंगा गोतमी तु नते पुण्ये सा ज्ञा४
ता थमानवा सर्वैस्ते वै पाप विवर्जिता॥२१॥ किं तु उद्धर्जिन
स्तं प्रकल्पितं स्नाना गोतमी स्पृशे। कथं पापैर्विनिर्मुक्ता परमा
नंदसंयुता॥२२॥ तत्पत्रनाजायमाद्यो तज्ज्ञानमविचिंत्यतां॥

ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्तो मुनिस्तेन चिंताकुलितमानसः ।
नारदस्य मुखं वीक्ष्य प्राह तं गौतमस्तदा ॥ गौतम उवाच ॥
सर्वेषां क्षेत्रतीर्थानां महापातकनाशिनी ॥२४॥ गौतमीव
महाभागा अस्याः स्नानात् पङ्कशाम्यति नास्ति लोकत्रये ती
र्थं स्नानं सिंहगते गुरौ ॥२५॥ यदि नायाति गौतम्यां क्षेत्रं
पि विशुद्धये । काशीप्रयागमुख्यानि राजेन्द्र यत्प्रसादतः
२६ कृत्स्नं पापं क्षिप्तं तापं गोदावर्याश्रिजामयं वदंतु मुन
यः सर्वे ह्यत्र तीर्थस्तमाश्रिताः ॥२७॥ कुर्वंतु विचार्य यत्कार्यं
ब्राह्मेस्मिन्नृशानस्यं काराहात्र कार्यत्वा वा ॥ इत्युक्त्वा चिंतया
मास शंकरं लोकशंकरं ॥२८॥ गौतमः परया भक्त्या गंगागामो ७५

लिमुदारधीः ॥ तदा तुष्टमहादेवः पश्येदेवं तमुनयो मलाः ॥२९
नयंती परान् देवं सर्वेषां मूढचेतसां ध्यायमाने महादेवे गो
तमेन महात्मना ॥३०॥ अकस्मात् नवध्वनि तु पर्यंति जगत्त्रा
नादयंतीदिशस्सर्वा आश्चर्यं तत्तु वनादिजाः ॥३१॥ अरूपादरूपया
कारा विषादशामनी शुभा ॥ श्रीदेवकवाच ॥ अहो बत महाश्चर्यं
सर्वेषां सुखावहं ॥ मातारत्नविद्यमाना न महता क्लेशेन समनादुः
स्वाःसर्वविबुधाः ॥ आत्मा मुक्तावि न ज्ञा विमकं तज्ज्ञानसागरे
॥३३॥ रूपयोपि न जानंति सर्वाश्चिद्ध विनाशनं सार्वेषां सर्वदा
कुण्ठं सर्वपापप्रणाशनं ॥३४॥ सर्वकामप्रदं नित्यं न विदुः
रूपयोःकलौ ॥ अद्यप्रभृति गौतमायाः सरूपयोर्नारदादयः ॥३५

श्रृण्वंतु क्षेत्रतीर्थानि क्रमपर्यायसंवदाम्याहं। पश्चिमस्यास
मुद्रस्य तीरमाश्रित्य वर्त्तिनी। अस्माद्दिशि वायव्ये द्वार
काक्षेत्रमुत्तमं। यत्रास्ते गोमती पुण्या सागरेण समन्वि
ता। पश्चिमाभिमुखो विष्णुर्महाविष्णुः सदास्थितः। तत्सर्व
पापराशीनां नाशनमपि सर्वदा।३८ दादत्त्वा ज्ञानं समारब्धा
तं क्रमाणां च यथा नलः। देवर्षिप्रकाशायत्र दक्षुपान
कमुत्तमं।३९ त्रैलोक्यत्रयवधाक्रांतं विराजतेऽर्कवत्सदा।।
तत्र यस्तां महानागा गोतम्यास्तु विदादकः।४० गोदावरी पु
रस्कृत्याक्रम तीर्थस्तमन्विताः। प्राप्य द्वारवतीं पुण्यां मत्प्र
सादाद्विजोत्तमाः।४१ प्रत्नायो द्वारकायावः सत्यमाविर्निविस्य ११

ति प्रक्रादत्तवाया। इत्थं क्लापरान् देवे सर्वे विंद्र प्रमानसाश्र
क्षयासर्वे त्रिमं क्षेत्रं जगड्ढरि नामभिः। जितं जोजितमस्मा
भिर्धन्यधन्यतमा वयं।४२ देवादपगतो मोदाज्ञातं तीर्थो
त्तमोत्तमं। तदा सर्वाणि क्षेत्राणि तीर्थानि चाश्रमैः सह।४३
वाराणसी प्रयागादि सरांसि सिंधवो नगाः। गयाश्चादयस्ता
तानि पितरो देवमानवाः।४४ श्रुत्वा प्रमुदिता पार्थं प्रेक्षुर्ज
यजयेति वा। अहो सर्वेत्तिमं क्षेत्रं सर्वपापविनाशनं।
४५ राजानं तीर्थराजानां द्वारकां शिरसा नमः। श्रीप्रह्ला
दउवाच।। श्रुत्वा सर्वेत्तिमं क्षेत्रं तीर्थं सर्वोत्तिमोत्तमं।।४६
देवानां मोत्तमं देवं क्लेशविनाशनं। उत्कंठोन्मनयने
स्या

षांतीर्थादीनामुत्तमा॥४८॥प्रोचुरन्योन्यतोवार्त्तांसर्वाणिपु
गपत्तदा॥रुक्मिणीदेवतीर्थाण्यूचुः॥कदाकृष्णामादृक्षप्यांद्वा
रकांकृष्णपालितां॥४९॥श्रीकृष्णदेवमूर्त्तिंचकृष्णवक्त्रंयशो
धनं॥कदातुगोमतीस्नानंअस्माकंसंभविष्यति॥५०॥चक्र
तीर्थेकदास्नानंचाकृष्णदेवस्यमंदिरे॥कद्यामःकुमदापु
ण्यंमुक्तिद्वारमपावृतं॥५१॥यस्मात्कुर्वंतिसर्वेषांजन्मपाप
न्यमकृतं॥दुर्लभोद्वारकावासोदुर्लभंकृष्णदर्शनं॥पारके
नंगोमतीस्नानंरुक्मिणीदर्शनं॥द्विजाः॥मकरमंदिरेतुल्या
विपापकुंडजाः॥कलायदीपरतपांसियज्ञदानानियत्किंचस्मु
कृतंमहत्पुतिदृस्याद्देवदेवस्यकृष्णस्यदर्शने॥दिनः॥५४ १९ १८

द्वारकादर्शनंपुण्यंअस्माकंसंभविष्यति॥इतिश्रीस्कंदपुरा
णेप्रह्लादकसंहितायांश्रीद्वारकामाहात्म्येतीर्थकृत्याया
त्राद्वाविंशतितमोध्यायः॥२२॥प्रह्लादउवाच॥ततस्तेषांतुतीर्था
नांक्षेत्राणामत्तवन्मुदा॥गंतुंद्वारवतींपुण्यांसर्वेषामपिभ
वेराः॥१॥ऋषीणांपितृदेवानांतीर्थानामपिबोधमं॥द्वारका
गमनेहृष्टाहृष्टोनारदगौतमौ॥रमाद्यासावामदेवास्तत्र
भविष्यतिमनोहरः॥तीर्थानांकृष्णयात्रासांगंतव्यामितिवोच
तुः॥२॥अथनेकृष्णयोदेवाःसर्वतीर्थसमन्विताः॥गौतमी
तांपुरस्कृत्ययत्पुद्वारवतींमुदा॥३॥नदास्नवाणितीर्थानिकु
त्राण्यन्यानिकृत्स्नशः॥द्वारकागमनारंभस्नानंदारुष्णयस्तु

रा:॥५॥ श्रद्धयापरया भक्त्या कृष्णदर्शनलालसाः॥ वीणावाद
रसज्ञं विनारदं पृथिव्यां भ्रमतनुं॥६॥ षत्तीर्थस्वरूपय कथु:॥ रा
जयः॥ पुण्यपुंजानां कृतार्थितपसस्तथा॥ यज्ञदानव्रतानां
च तीर्थानां महतामपि॥७॥ किंचित्सुकृतं लोके देशकाल
विनागतः॥ सर्वं वा तत्स्वत्प्रसाहाय्यं यतु दृश्यामः कुशस्थली॥
॥८॥ दृष्टा मया ऽधुना चोवि यागिनां परमं गुरुं द्वारकायां तु
यात्रायां का विधिः संप्रकीर्तितः॥९॥ नियमाः के च के
च कर्तव्या वर्ज्नीयं च किंमुने॥ कार्च कर्तव्य चिनाद्रोक्ता द्वा
रकायाः श्रुते पाश्चि॥१०॥ एकेकाम्लिन्महानागर कानंदविवर्द्ध
नं॥ एतत्सर्वं प्रिरोस्माकं कृपया संप्रकीर्तितां॥११॥ श्रीनारद उ० १९

स्यं

पुराणं श्रुत्वा स्कृत्य गुरुं धर्मोपदेशकं॥ पितृन्मोषधिकं च वाप्त
वद्धिमलापदे॥१२॥ कर्तव्यं च स्तु सर्वार्थस्यं सत्तज्य श्रद्धयाहरिं तो
जयेद्दिक्षु वान्विचित्रान्स्वराक्या संतांश्च तर्पयित्तु॥१३॥ श्रुतुशातो
महाविष्णोः प्रसाद नुपच्युज्यावेशयेत नु विष्णु प्रीतो द्वारका
लक्ष्मानसः॥१४॥ प्रातस्नानस्य शुचिः स्नातः संपूज्य जगदीश्व
रं॥ प्रदक्षिणं नमस्कृत्य महाविष्णोरनुज्ञया॥१५॥ संप्रष्टाके
लच्छदां नैश्च ब्राह्मणाच्चेल्लवान्स्त्रियानुप्रयच्छेगंधतांबूलेः
कुर्यान्तित्र महोत्सवं॥१६॥ पतन्नस्तुतदृक्तशातातागीनवादित्रपंक्त
विनयाचारं तु गच्छकुर्वीत द्वारकायां प्रदर्शितः॥१७॥ द्वारकां गच्छ
मानस्तु शांतो दांतः शुचिः सदा ब्रह्मचर्यमधःशय्यां कुर्वीत

नियतेंद्रियः।१७।सप्तदश नामादि स्तोत्राणि पुराणपठितानि च।
तथैतानीति नानां च पठन्स्तोत्रः समादितः।१८।गीतवाद्यध्वो
षेण नृत्यमानः प्रहर्षितः। गर्जयन्युगपज्ज्वनि मुदितानां श्र
मापह्रं।१९।पानीयमुखवासं च द्वारकापथि गच्छतां। वृद्धानामश्र
माणां च स्वयानं दस्तदापनं।२०।कर्तव्यं स्वरूपं चित्तं संतां शुश्रूष
णं तथा। अन्नदानादिकं सर्वं विनवेसति मानवः।२१।कुर्याद्
श्रीकृष्णस्य श्रीविष्णोर्महापुण्यात्मये स्तवं। अपि स्वत्वं स्वराज्यो
चितं कोटिगुणं तावत्तीर्थपथि कृष्णस्य यो नरः कृत्वा आत्ममेकं
प्रयच्छति स दीपानं ददतां तु पुण्यस्यां तान विद्यात।२२।
किं पुनर्द्वारिकायां तु श्रीकृष्णस्य समीपतः। एकैकस्मिन् कलौ ८९

स्तोऽक्षय राजसूयाश्वमेधं फलं।२४।गयाश्राद्धसहस्राणि दत्तानि
शतसंख्यया। अन्नदानं कृतं ये तु द्वारकापथि मानवैः। श्री
पृथ्व्यन्नपानीयं पादुके यानकं बुलानाव्यास्नांस्ति तोयपात्रा
णि वित्तं च विनवेस्तानि दद्यादरं च यत्किंचित् ज्ञानं त वि
वर्द्धनं। प्रीत्यर्थं श्रीमहाविष्णोः सर्वाभ्युदयसिद्धये। विष्णो
राराधनं कार्यं स्वाद्वारण मन स्थितिः सर्वं वीर्य न फलति
यद्विनाविफलं नवेत्तावजीयसंकरं विद्यान्वृथालापं तथै
व चापरनिंदा निर्द्धाय यात्राशास्त्रं च वंदिहियस्य दास्तोत्र ण
होम मन्त्राश्च वस्तुसंयुतान पो विधापराकीर्तिरिति त्वनीर्थफलं
क्वचं। परान्नं परपाकं यत्नतिविनित्याज्य बुधः। न दाघो स्नाति

विस्तरेतु तावन्मात्रप्रतिग्रह्वाम्यानथाप्यकथाविष्णोर्नामि
संकीर्तनंसुदावारकापथिगच्छिरन्योन्यंभक्तिवर्द्धनंकी
र्त्तितव्योहिभगवांस्तन्नामानितथानारेःकर्म तर्व्योहिमुदा
लक्षोत्तकानांक्लिशनाशनंजपतांवेदिकंजाप्यंस्तोत्र
मागमिकंतथा।पौराणिकंचयत्स्तोत्रंविष्णोःसंप्रीतिदन
र्वायत्त्रायांयत्फलंप्रोक्तंश्रीकृष्णस्ययुगेकलौनशक्य
तेमयावक्तुंवदनैर्मुनिसत्तमयात्तस्यवैव्रतकर्त्तव्योस्नानं
दिशिसमागीतवादित्रघाघोषणपताकातिःसुशोभितं
३६ एकैकेनबलयं — अन्येषांपितृयामहा — — शत्रु —
वानुस्त्रीतोलात्यानादिवर्जितः ३७ इत्ययतकथितंसर्वं ८९

यत्पृष्टंमुनिपुंगवाः।यत्तद्धंयत्स्वयत्नेनविष्णुप्रीत्यैमयापिवा॥
३९ प्रकाशितवान्॥एवंतेननारदेनोक्तामुनयोहर्षमानसाः॥
वक्तुंसंहिताःसर्वेकृष्णदेवस्यतन्मयि। ४० एकचित्तस्तथैवं
निमग्नाविष्णोस्तुकथालोकेविश्रुताःयासासंश्रवणादवन
गर्वान्प्राप्यानन्दहरिःकीर्तितानिचनामानिमत्वातुपापहराणि
यावावनानिसदालोकेकलौविप्राविशेषतः। ४१ पुराणस्तं
हितादियामुनिभिःपरिकीर्तिताः।प्रकाशयंतियाविष्णोःम
हिमानंसुमंगलं ४२ सद्गुणःकमवीयानिकृतानिविष्णुनापु
रातनीत्वाचतारस्वरूपास्तस्यएवंतिसरयामुदा। ४३ अपरवापु
हवस्यचरितानिसुमंगलंवदंतिपरयाभक्त्यासानंदाःसाश्रु

लोचनाः।४४कीर्त्तितानिपुराणोक्तिंदं सादिनिद्विजा नमाः
गायंतिअस्मदाद्याब्रह्मादिनिर्युतानिवै।अन्येस्मरंतिद
त्वर्शं अनादिनिधनंविष्णुं।स्वच्छंदरूपिणं नयाविष्णुं विश्व
तमंगलो।४५।कविरूपंतिमुनयास्तोत्रादी।निमुदाच्चिताः
रि१ विदिकानिपुराणानिविष्णवानिमुसंस्तुताः।४६।अन्येरूपि
त्रणीतानिपुराणादिषुत्रिशः।नारायणश्चपाठंचनामा
न्यवहारपदं।४७।कविष्णुशतनामानिजपंतिमुनयःपथि
अन्येमहस्रनामानिलक्ष्मनामतथापरे।४८।कविष्णो
किकगीतानिहरिनामानिहर्षिताः।गायंतिमहापुण्या
जगदाद्याघनाशनः।५०।सकीर्तंस्तुरम्याविष्टंविश्वयादि ८२

कारे

वृन्दावनं।पश्यंतिकृचिरालिस्मविष्णोरूपालितधुना।५१।यद्य
त्पश्यंतिश्रुएवंतिमुनयःस्तीर्थकेमहा।ततश्चचतुर्जंविष्णुंजगं
त्विष्णुमानसाः।उत्सवेश्वचजंयन्येपताहिविभूषिताः।गीतवा
द्यं४ दित्रघोषणहरिंतालस्वनेनगायंत्यकेनटंत्यकेवादित्रा
णिपारमुदा।वानिंतिमहात्मानःस्तलतालांश्चाकवलं।५४।क
विष्णुमहापुण्यान्देयंतिमुनयोमुदा।नारदानुगतास्तर्वे
वासुदेवपरायणाः।५५।सार्वगर्जेनिपुगपन्मिलिताहरिना
मभिः।परमानंदनिर्मग्ना।अन्योन्यंप्रहस्यंतिहि।५६।विष्णुरू
पाणिकुर्वंतिगीतादिनर्त्तनंमुदा।जपंतिविष्णवानमंत्रान्सदा
विष्णुकालनत्सतः।५७।विष्णुकीडालयेसकाउनाविष्णवदत्तनाः।

तान्दृष्ट्वा ब्रह्मणाश्रेष्ठ विप्रास्सर्वे हृष्टमयोदिनं ॥४८॥ नास्तिधन्यो
तमस्तस्मात्त्रिषु लोकेषु कश्चन ॥ दर्शनं यस्य संजातं ॥ विष्णु
वानामनुत्तमं ॥४९॥ तथैव जाह्नवी पुण्या यमुना च सरस्वती ॥
रेवाद्यास्सरितस्तथाश्च चक्रगोमतीतनर्तनं ॥५०॥ प्रयागादीनि
तीर्थानि सागराः पर्वतोत्तमाः ॥ वाराणसी कुरुक्षेत्रं पुण्या
न्यन्यानि कृत्स्नशः ॥५१॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थाणि ये के चाद
वनायकाः ॥ चक्रगोमतीं यत्र द्वारकायास्तु समन्ततः ॥५२॥
मुदितानां च सर्वेषां द्वारकापथि दृश्यते ॥ पुण्यं श्रोतुं स्या
दश्वमेधानां तत्पादरजसं दर्शनाद्यात् ॥५३॥ एकैकस्मिन्पदे दत्ते
द्वारकापथि गच्छतां ॥ पुण्यं क्रतुसहस्राणां तत्पादरजसंख्या ८

या ॥५४॥ एवं कुर्वतां तेषां धन्यानां तीर्थकैस्सदा ॥ आमोदय
तत्सर्वं नारदो भगवान्प्रियः ॥५५॥ अथ ते मुनयः सर्वे ती
र्थादिकृत्वाद्दिनं संयुताः ॥ श्रीलक्ष्म्यालयं हरादृष्ट्वा हरेनरिशादयः ॥५६॥
इति श्रीस्कंदपुराणे श्रीप्रह्लादसंहितायां श्रीद्वारकामा
हात्म्ये तत्व तीर्थयात्रायां त्रयोविंशतमोध्यायः ॥२३॥ प्रह्ला
द उवाच ॥ दिव्यं स्वप्नत्रयाख्यानं त्रैतबद्धिविनाशायतूर्जनयं
तमहानंदं भक्तानां जयवर्द्धनं ॥१॥ पताका निर्ध्वजस्थानि द्वा
रका जयवर्द्धने ॥ दिव्यपुण्यप्रकाशेन राजते शशिराडिवार
हृष्टालयं महाविष्णोस्सदा सुधावित्रूषितं ॥ विक्षायपाण्डुकेषुत्रं
दंडवत्प्रणिताः सुविरस्तु विसंलुठतां तेषां तीर्थानाम कृतं

मदंतु॥ अनवद्यि प्रशाण्डिलीः कृष्णादीनां च सुस्तनशः॥४ वाराण
सी कुरुक्षेत्रं प्रयागं जान्हवी सुनाय मुनानर्मदास्तु पुण्याः पुण्या
त्राचीसरस्वती॥५ गोदावरी महापुण्या गयाक्षेत्रं स्तु मंगलाः
शालिग्रामं महाक्षेत्रं पुण्या चक्रनदी स्तुना॥६ पयोष्णीनपती
कृष्णा कावेर्यश्चाः स्तुपुण्यदाः॥ पुष्करादीनि तीर्थानि सा
गराः पर्वतोत्तमाः॥ अयोध्या मथुरा माया अवंत्याद्याश्च पु
रिदाः॥ श्रीरंगाद्यमनंतं च प्रत्यापं च विशेषतः॥ पुरुषोत्त
मं महादेवं अरण्यान्याश्रमाः शुभाः॥ त्रैलोक्ये वर्तमाना
नि सर्वतीर्थानि सर्वशः॥ द्वादशाब्दकालयं हि चंमुकुंदकिंज
ल्काश्रिताः॥ श्रद्धावान्किंप्रदातव्यं अभिलषितं नित्यं स्तुनः पुनः॥१० ८४

अयशाद्भिर्नमिः शाड्हिगर्जिताद्धरिनामभिः॥ वीदध्यान्योन्यं स्तुवंति
स्म परमानंदसंयुताः॥ आनंदाश्रून्प्रमुंचंति पुलकांगरुदया
गिरः स्तुवंति मुनयः सर्वे सत्तीर्थादीनि सर्वशः॥ प्रशंसंति स्म
तीर्थानि ऋषीनारद गौतमो जान्हवी गोमती गंगासागराः पर्व
तादयः॥ अथ सर्वे स्तुवंतो ते पांडवा अन्योन्यं मुदितात्मनां वीदध्यव
क्ताणि सर्वेषां ऋषिनो नारदोऽब्रवीत्॥१४ श्रीनारद उवाच॥ पंक
यस्तु व्यपुंजानां कनावाहिरदस्य शः॥ सकृनानां सदास्ते
स्तुयत्रहंकृष्णमंदिरे॥१५ दर्शनं कृष्णदेवस्य द्वारकागमने
मनीं हृतात्र किंमहाविस्तीर्णानामस्य न पस्तः फलं॥१६ धन्यास्ते
द्धवजायेषां विंशज्ञानकृष्णदर्शनं॥ सा स्तवा द्वारकायां निप

श्यं नित्य हरिप्रियां॥१७॥ ह्नयं सर्वाणि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि च
स[...]ः॥ धन्यात्यन्त्य किं वाच्यं हृष्टा लक्षपुरीयनः॥ धन्येयं गो
तमी गंगा गोतमायं महापापाः॥ यत्प्रसादेन सर्वेषां निधानं
समुपस्थितं॥ यज्ञाध्ययनदानानां तपोव्रतसमाधिनां॥ मंत्रा
णां फलमस्मात्तिपुष्मानिः सर्वतीर्थकाः॥ पश्य पश्य महा
भागे गोदावर्या च जाह्नवी शोभते यं महापुण्या द्वारका क
क्षपालिता॥ इमां पश्यत तीर्थानि ह्नयं स[...]वस्थिरि द्वराः॥
त्रिलोक्यां संभवान्याश्च सर्वतीर्थसमन्विताः॥ पश्यं वियं म
हापुण्या द्वारका शोभते तथा॥ पश्य पश्य महाभाग वारा
णसि सुरोत्तमा॥ कुरुक्षेत्रादि क्षेत्राणि पश्यंतु कृष्णवत्सलो॥ ८

ति २

महापुण्यप्रकाशेन राजते जन्मनाशनी॥ नद्द श्रीमथुराका
सी नॉयोध्या विराजते॥ अवंती च न कांती च हृच्चैर पुरुषोत्त
मं॥ हृयोपिरागकालपिकरूड़ तत्रं विराजते॥ ई द्वर्शन गयाद्वे
त्रं घनानादीनि क्षेत्रशः॥ प्रयागं माघमासस्य पिनद्वशंदि
विराजते॥ ययं शोभते पुण्या द्वारका सर्वदा तु विद्वा
रके यं सदा पुण्या द्धि च तत्तीर्थेत्तिमोत्तमा॥ पश्यंतु मुनयः
सर्वे सुपुण्यामृतसागरा॥ स्वद्वारकयं सुरस्त्रेष्ठा विना
ति भुवनत्रयं॥ तु विकीर्तिपदार स्वा द्वारका लक्ष्मीवक्त्रजा॥
गोमती स्वर्गसर्किं लभो लक्ष्मादेवस्तु दर्शनेः॥ पुण्यध्वजपताका
निर्मुक्तियत्र प्रकाशता॥ २०॥ स्वगदिप्पथिका स्वामिया संवधद्वा

श्यंति च हरिप्रियाः॥१७॥ इयं सर्वाणि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि
स्नानः॥ धन्यास्ते नय किं वाच्यं दृष्टा लक्षपुरीयतः॥ ध्येयं गो
तमी गंगा गौतमायं महानपापाः॥ यत्प्रसादेन सर्वेषां निधानं
समुपस्थितं॥ यज्ञाध्ययनदानानां तपोव्रतसमाधिनां॥ संप्रा
प्तं फलमस्मात्तिर्तुष्मानिः सर्वतीर्थकाः॥ पश्य पश्य महा
भागे गोदावर्य्यथ जाह्नवि शोभते यं महापुण्या द्वारका क्ष
त्रपालिता॥ इमां पश्यत तीर्थानि इयं सर्वैर्वसिरिहराः।
त्रिलोकीसंभवान्याश्च सर्वतीर्थसमन्विताः॥ पश्यं चियं म
महापुण्या द्वारका शोभते तथा॥ पश्य पश्य महाभाग वारा
णसि सुरोत्तमा॥ कुरुक्षेत्रादि क्षेत्राणि पश्यं कुरुक्षेत्रवन्महा। ८

तर

महापुण्यप्रकाशेन राजते जन्मनाशनी॥ नदशीमथुराका
सीनायोध्या विराजते॥ अवंती च नकांती च हरिद्वारं पुरुषोत्त
मं ह्यपरागकालपिकुरुक्षेत्रं विराजते॥ ईदृशं न गयाक्षे
त्रं घनास्नादीनि कस्त्रः॥ प्रयागं माघमासस्य विन इशंहि
विराजते॥ यथा यं शोभते पुण्या द्वारका सर्वदा तु विद्धा
रके यं सदा पुण्या क्षेत्रतीर्थे त्रिमोत्तमा॥ पश्यं तु मुनयः
सर्वसुपुण्याम्रतसागरा॥ स्व द्वारा कयं सुरश्रेष्ठ विना
त्रिभुवन त्राण तु विकी त्रिपितारखा द्वारका क्षेत्रवल्लभा॥
गोमती स्वर्णकुंभश्रीक्षत्रादवस्तु दर्शनिः पुण्यध्वजपताका
निर्दकिर्यंत्रप्रकाशता॥ २०॥ स्वर्गादिप्यधिकाभिय संबधद्वा

द्विराजाना॥स्वयंद्वारवतीद्विण्याशोभनादिव्यानजमात्रवि
कुंठमितिविख्याता।त्रैलोक्येप्रतिमाध्रुवं।यद्वन्नक्षत्रताराणां
यथासूर्यःप्रकाशते॥२८॥तथाहितीर्थराजानांद्वारकाऽको
विराजते॥नश्यंतितानितीर्थानिहत्राणिभुवनत्रये॥२९॥द्वा
रकायाःस्तुलांयांतिमरूणागिरयोयथा॥प्रह्लादउवाच॥नि
शम्यनारदेनोक्तंप्रहृष्टानितदाद्विजाः॥कृत्वाणिसर्वती
र्थानिपुरस्कृत्यतुगोमतीं॥स्वमायातानितीर्थानिकृष्णो
दयतगणाः॥मरुतांश्चद्वारकायाश्चहृष्टावक्त्रक्षवद्यन्तो॥
विलायगोमतीतत्रप्रयप्रस्त्वग्रितोऽग्रतःप्रहृष्टागोतमीतं
नरूपिणिस्त्वरिनाययो॥गीतवादित्रःसहचैःस्तुपताका ८५

भिःस्रमंततः॥प्रययुःस्त्रात्रपाठेश्चपश्यंतोद्वारकांश्रियं॥कवा
संगर्जितं॥लपांमुदारद्धरिनाम॥भिः॥३०॥प्रहृष्टोनारदस्तत्रवृ
दांश्चकेमनोरमान्॥स्वतीर्थान्यथतःहवामध्येह्वास्तुशोभ
नां॥३१॥प्रयागंतीर्थराजंचहृष्टंचकेनदर्शनात्॥ततःपश्चात्स
रितःस्नानेचकारऋषिसत्तमः॥४०॥जान्हवीगोतमीरवाय
मुनाचापसरस्वती॥नर्मदागंडकानापीपयोष्णीयमुनानदी॥
ह्वक्षालीमरथीगंगाकावेरीवाघनाशनी॥मंदाकिनीमह
पुण्यापुण्याभोगवतीनदी॥स्वर्गेमर्त्येयपातालेवर्तमा
नाःसरिद्वराः॥वक्रंनिपुणपसाविपश्यंतोद्वारकापुरी॥ततः
पश्चाच्चकाराश्रुप्रदक्षिणामहामुनिः॥स्वयंसुशोभनंविप्राः

गायंतो नृत्यमानां मुदा। वाराणसी कृतादित्र मुख्यान्यन्यानि
कस्तराः। ब्रजं निदर्शयंतश्च अन्योन्यं द्वारकां पुरीं।४५ त
त्रस्तु सागराः सप्त स्त्रियस्ते तीर्थैः समन्विताः। तत्पश्चादर
ण्याश्रमाः पुण्यतमानि वा।४६ तत्र सुपर्वताः पुण्यामर्वाद्या
श्च सुशोभनाः। नृत्यंतो गायंगायमानाश्च स्तुवाद्येश्च प्रहर्षि
ताः।४७ व्रजं निदर्शयंतस्ते अन्योन्यं द्वारकां प्रियां। ततश्च कृ
पयो देवाः संमताः हृष्टमानसाः।४८ गायंतो नृत्यमानाश्च
गर्जंतो हरिनामभिः। वादित्रनिनादैः कृत्वे डयशाब्दैं प्र
हर्षिताः।४९ प्राप्ताः श्री गोमती तीरं सर्वपुष्करसमन्वि
ताः। हृष्ट्वा सा गोमती देवी सर्वतीर्थादि संयुतां।५० एवं ८७

हिरमदा पुण्यां संहृष्टाः कुर्वंति तं वचः। तदा सर्वाणि तीर्थानि
कृत्वाणि संप्रहर्षिताः।५१ कृत्वा महं गोमत्याः प्रहृष्टो नार
दोऽब्रवीत्। नारद उवाच। नागीरथि नोरवे यमुनश्च गुणो
तमिपरास्यं श्री गोमती देवी विख्याता भुवनत्रये। यस्याः स
कृत्स्नानं स्पर्शनं ब्रह्मविद्यापरप्रवाहैः सप्तमा विषीं
मा हायमयि किंचिया इति स्पर्शनं निहास्नानं कुर्वंति केव
लं।५४ ब्रह्मज्ञानेन मुक्तिः स्वयं विसर्वती। यत्तिमो तमा। ब्रह्म
ज्ञानेन मुक्तिं न प्रयाग मरणेन वा।५५ अथ वा स्नानमात्रेण गो
मत्यां पूर्वजैः सह। मुक्तिमानं तु गोमत्या वदनि युगसंदया। रघु
५६ कृत्वं नशक्यं तं सत्यमनंतं वासमुद्रः। सकादत्तपाया।।
रि

निशम्य सर्वतीर्थानि माहात्म्यं महदद्भुतं ॥४७॥ गोमत्यां स्यादया
स्नात्वा ततश्चाविरतं नोयधुः ततः कृत्वाणि तीर्थानि स्मरितः प्राग
६ रायययः ॥४८॥ ददृशुर्द्वारकां रम्यां आगतां राजमंडपेस्थितां सिंहा
सनान्दिव्ये कांचनमणिभूषितां ॥४९॥ सुंदरांशुक्लवसंविवंद्या
दिव्यसमभ्रजां ॥ दिव्यवस्त्रां सुगंधमाल्यां रत्नाभरणभूषितां ॥५०॥
किरीटकुंडलैर्दिव्यैः शोभितां कंकणादिभिः ॥ वरदाभय
हस्तां शंखचक्रवरायुधां ॥५१॥ सर्वांगेश्चिक्कितां च चक्रैः सुप्र
सन्नमुखांबुजां ॥ श्वेतातपत्रशोभाढ्यां चामरव्यजनोत्तमैः ॥
५२ ॥ नक्त्या संस्थिविना तीर्थैः ब्रवरैः सर्वतो दिशं ॥ स्तूयमाना विक्र
यमानां विगीतवाद्यादिदीपितां ॥५३॥ मया मिंदापसनेम्हा तुंह ८८

द्वारवतीं पुरीं ॥ प्रणेमुर्युगपत्सर्वे सर्वाणि च ससुतार्किताः ॥५४॥
ऋषयो देवतीर्थानि स्मारितृैश्चाणि राघवनः ॥ इति श्रीस्कंदपु
राणे प्रह्लादकसंहितायां श्रीद्वारकामाहात्म्ये श्रीद्वारकादर्शनो
नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ नारदस्त्वथ
नागवापार्णं प्याय हरिप्रियां ॥ उवाच ललितां वाचां दर्शय
द्वारकांपुरीं ॥ १ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ पश्य पश्य महाभागाः सर्वत्राः
त्रात्सुशोभनं तीर्थक्षेत्रादिदेवानां रुक्मिण्यां च लसत्शशः रप
रियद्दपुरतः प्राप्तं प्रयागं तीर्थकैः स्मृतं ॥ द्वारके तव पादाय ॥
लुठंति श्रद्धयाकृतां ॥ २ ॥ इमानि पुष्करार्णेवं नमंति श्रद्धया
स्नाताः इयं तु गोमतीपुण्या सर्वतीर्थस्य माश्रया ॥ ४ ॥ सिंत स्थि

तगरोनाद्रसंज्ञाज्ञास्मो नगं महत्। किंतु दुर्जनसंपर्कादि
ष्मपापश्रितान्नृणां। तत्रोपायं तु विज्ञाय ऋषीणां श्च एवतां
त दाश्च वाकाशोमि दाराहं संज्ञाज्ञायं तवां निकः५ सर्वक्षे
त्राधिराजानं तीर्थराजेश्वरश्वरी। नमस्कारानि दविवां दा
रके गोतमी श्रुता।७ कज्जलाचलसंकाशा गौतमी जरूपानि ना
तव मार्गस्तिवश्रुत्रा शारचंद्रमसः प्रभा।८ पश्य पश्य महापु
ण्या इयं भागीरथी श्रुता। नमस्करोति तत्पादौ संहृष्टा यमुना पुनः
पुनः।९ पश्येमां नर्मदां पुण्यां प्रणतां तव पादयोः। यमुनां सं
दृष्टागयेद्वयं प्राची सरस्वती।१० सरयूं गंडकां सिप्रां गो
तमीं सर्ववादिनी।। शालिग्रामं धनदावां तो अन्याश्च सरितां ८९

वरा।११ पश्य पश्य महाभागा गंगां लताः कथं कथंप योज्जी
नपतीपुण्येन मंह्येताः पदांबुजौ।१२ कलिंदी मरथी पुण्या।।
कावेर्याद्याः सरिद्वराः। शीतवदूरैन दीन दानमंत्र्यताः
पदांबुजौ।१३ द्वारके ते महापुण्ये सप्तद्वीपोद्भवा पुरा। मंदाकि
नी तथा पुण्या लोगवत्या सरिद्वरा।।१४ त्रिलोक्यां वर्त्तमा
श्या३ नानि सर्वतीर्थानि तान नवान मंतिचरणां तोऽजं क्लितीर्थ
वरेश्वरि।१५ पश्याश्चर्यमिदं देवाराणसी विमुक्तिदा सक
लानेव हतां तोऽजं शिरस्याधाय वर्त्तते।१६ अरुणत्वं महा
पुण्यं नमति वां पुरुषित्तिः। द्वारके मथुरां पश्य प्रणतां तव
पादयोः।१७ अयोध्यावंतिकामायानमंतिवां पदांबुजौ।।

कांतीगया।विसालंच विरजंकुठानन्तपि।१८शालिग्रामं
मत्वाक्षेत्रंपतितंतवपादयोः।विराजन्तजनास्तं चाद्यत्रं
चपुरुषोत्तमं।१९नागवादीनितस्त्रवाणिह्यत्रा।एयन्यानि
सुंदरिद्वारकेतुक्षणमंतिमक्योठायपुनःपुनः।पश्यैम
न्सागरान्सप्तपतितांस्तवपादयोः।स्वतीर्थसमावेतांस्वक्षे
त्रराजवरश्चरिरि।२१पश्यापतंतिस्तवाणिनिमिषं क्षणतंपु
रः।।धनकंबदरारण्यं दंडकारण्यमर्बुदं।२२नारायणर्त्र
मं पश्यद्वारके क्षणतं तथा।।पर्येतान्यवंतीन्पुण्यान्क्षण
तांस्तवपादयोः२३श्रयं मेरुश्च कैलाशो मंदराद्याः स
दर्वशः।हिमाद्रिविंध्याद्रिगोलंगोश्रीशैलाद्याःप्रदर्शिताः ९०
२४

न्सक्यानमंतितिनपादौद्वारकेस्यचर्चदोत्तमोए।तरुषिगणाः
सार्वनमंतिस्मपुनःपुनः।२५पादवायुक्षेत्रतीर्थानिनक्या
वांनमंतिद्विलाकत्रयेच य किंचित्तु पुण्यं पापप्रणाशनं।।
२६ततुसर्वं तव यात्रायां दृश्यमानं विराजते।गीतवाद्यत्रयो
गेश्च दृश्यमानानि दर्पतिः।२७द्वारके पश्य चेतानि प्रयागा
दीनितेस्वशः।वाराणसीकुरुक्षेत्रं प्रमुखानि सरिद्वराः।
२८गंगाद्याः सागराः शैलान्दृश्यं तिष्ठ रत स्तवाकृषिदेव
गणाः स्तवगिरंतारुरिनामतिः।२९धन्यान्येतानिचि
तवानाग्यं वसर्विंश्च तोपनेप्राप्नोश्चस्यां स्थितिं मुक्तानाम
पिदुर्लभा।३०दृश्यंतिद्वारकां त्वा प्याप्परमानंदसंप्लुताः।धन्याः

पुण्यतमान्त्वेवेन मन्यास्त्रिदिवौकसः॥२१॥श्रीप्रह्लाद उवा
च॥इत्थंवदतस्तस्य द्वारकाहृष्टमानसा॥तत्रांतो मुदि
तान्वीक्ष्य सर्वेषांमानमादाद्दा॥२२ तीर्थादिपर्वतानां स्वं
लापालिंगनादिभिः उवाचललितां वाचां गोमतीस्तस्य
पालिना॥२२ भागीरथीप्रयागादीन्हि ताद्दीनथ सर्वशः
द्वारकामधुरालापैस्सवनिानंदयंस्तदा॥२४ अथाश्चर्य
मतत्र सर्वनिंदविवर्द्धनं॥ अस्तत्संस्तवाकाशेगीतवा
द्यफलयस्तना॥२५ नीराजनानि पुण्याणि हरिराक्षिप्य
कृत्थकृ॥ अदृश्यंततदासर्वेब्रह्माद्यादेवनायकाः॥२६
मादरात्सुगणेः स्वाईनिवान्यासमदृश्यता॥ इंद्रश्चत्रिद ८१

शैः सार्द्धं यक्षगंधर्वकिंनरैः॥२७ मरुद्भिर्लोकपालैश्च दृश्यमा
नाअदर्शिताः ब्रह्माणं चतुरस्तत्र स्वार्वस्वर्गलिताः सुराः
२८ ऊचुस्तं द्वारकांद्रष्ट्वा ब्रह्मेशानादयस्तदा हर्षविक्ल
लितात्मानोवीक्ष्यान्योन्यं च विस्मिताः॥२९ देवा ऊचुः॥अस्मि
यं विद्वारकादेवी वर्त्तते यत्र गोमती॥ यत्रास्ते भगवान् कृष्णः
स्तयं पुण्या विराजते॥३० सर्वक्षेत्रोत्तमादिव्या सर्वतीर्थो
त्तमोत्तमा॥ स्वर्गादिप्यधिकाह्यमोद्वारकेयं प्रकाशते॥३१
एतादृशं कृतीर्थं त्रियच्छिलायकाचित्कृतामुक्तिर्दापापि
नां भुक्ते म्लेच्छादेशेपि स्त्रिजिता॥३२ प्रह्लाद उवाच॥ब्रह्मादीना
गतां दृष्ट्वा विस्मिता नारदादयः॥ क्षेत्राणि तीर्थमुख्याणि विस्मि

तानिस्मरिद्धराः॥४३॥श्रृणेमुमुगणःसर्वेस्सवंश्चवालिस्तवंशिः
ब्रह्मादीनांचतीर्थानां॥दृष्ट्वायात्रांमनोहरां॥४४॥द्वारकांप्रति
विप्रेंद्राविक्षिताद्वारकौकसः॥दृष्ट्वादेवगणाःसर्वेद्वारकां
प्रवंदिरे॥४५॥गीतवाद्यादिनिर्घोषैर्नृत्यमानाःप्रहर्षिताः
वदंतोजयशब्दांश्चस्तुवंतःकृष्णप्रियेति॥४६॥दृष्ट्वाप्रहर्षमाहात्म्या
न्नोद्वारकावासीतिमानस्मागत्यकामिंतामनंदिर्यंदंडवन्नति
तान्नुचिः॥४७॥ब्रह्मेशानौततोदृष्ट्वाद्वारकामतिवंदितौ॥न
वानीतततोदृष्ट्वाद्वारकांकृष्णवल्लभां॥४८॥नमामस्त्रद्वयान
द्वारकायाःपरांबुजौकृ[illegible]उम्मीलद्दार्दिवोद्वारकांप्रति
दर्षितौ॥श्रुत्वावमस्कृतादिव्यौ॥वस्सर्वैर्त्यौ॥पिस्तवर्द्धितौ॥४९॥ ९२

यतस्त्वानयजेसाक्षाद्भगवान्नेचिकुरुयथा॥अथोदर्शयाद
विशंकृष्णकंस्वविनाशनं॥५०॥यद्दर्शनान्महासिद्धिःसावि
पांनोनविष्णुतिश्रीपकात्दत्तवाप्नोइत्यकाञ्ययायोद्वर्वीकै
चतीर्थादिभिर्युतान्॥५१॥ब्रह्मेशानौपुरस्कृत्यदृष्ट्वाहृष्टमन्दो
स्नाविः॥गीतावाद्यप्रनाकेश्चदिवोपायनपाणयः॥५२॥श्रोत्र
वाचनदादेवानुद्वारकादृष्टविकल्पाः॥पश्यतांपश्यतांदेवाः
त्माऽयंद्वारवनीश्वर॥५३॥यस्यसंदर्शनात्पापमुक्तानामपिय
त्फलंनविद्यतेस्यदृष्ट्वैषुब्रह्मां॥डपूर्वप्रितत्फलं॥५४॥तत्रदेव
वगणाःसर्वोपित्रतीर्थैःसंयुताः॥पश्चिमाऽलिभुर्यदृष्ट्वाकृष्ण
क्लेशविनाशनं॥५५॥प्राणमर्ग्यगपम्यावपिरदृष्टाःकृतितंव

वृंगीतवाद्यप्रघोषैश्च नृत्यमानाः समंततः ॥४६॥ जयशब्दै
र्नमःशब्दैर्गर्जंतो हरिनामभिः । अलानवोजवानीचाम्नं
दादवगणा मुदा ॥४७॥ हृष्टालक्षं प्राणेमुक्तेन नेत्रो कायप्र
नःपुनः प्रयागादीनि तीर्थानि गंगाद्याः सरितोऽमला ।
॥४८॥ वाराणसी कुरुक्षेत्रं पुण्यान्यन्यानि केशवः । सागराः
पर्वताः पुण्या अरण्यान्याश्रमेऽर्हदा ॥४९॥ रू[illegible]योयदगं
धर्वाः किंनराद्याः सनकाद्याः तथैवान्ये नानाप्सर्वैन्नका
परमया मुदा ॥५०॥ वीक्ष्य वक्त्रं महाविष्णोः प्रणेमुश्च पुनः पुनः ।
श्रीकृष्ण कृष्ण कृष्णेति जय कृष्णेति वादिनः ॥५१॥ तदानपीड
[illegible] संसि ९२
सार्वजां प्रसादानिष्टतात्मनां । अस्तधिसर्वसिद्धानां

सिद्धितं तदर्शनं ॥५२॥ स्नात्वा तु गोमतीनीरतीरवेवमाह्लाद
धान्यकृतीर्थविमंत्राला कृष्णदर्शनलालसाः ॥५३॥ हृष्टश्री
कृष्णवक्त्राब्जं परमानंदसंप्लुताः मुंचतः प्रेमवाष्पं च आ
मानं न विदुः परं ॥५४॥ अथ दिव्याप्सरोभिश्च अप्सरा किंनर्म
न्विताः कमलासनः स्तं हृष्टः श्रीमत्कृष्ण मस्तुजयन् ॥५५॥ पस्वाध
उपयस्नात्वा दिव्यैश्चामृतपंकजैः त्रिलोकाः संतविस्मि
थिविलोपाप्तमनोरथाः ॥५६॥ नवस्त्वाथ तेवानीर स्तुजयामा
सचक्रितः इंद्रो देवगणाः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥५७॥
प्रयोनारदाद्याश्च गंगाद्याश्च सरिद्वराः । प्रयागादीनि तीर्थानि
सागराः पर्वतास्तमाः ॥५८॥ कनाणि केन मुख्याणि काशीमुख्या

स्तुवन्ति स्म॥ अरण्यान्याश्रमाः सर्वे श्रीमत्कृष्णमखं जयन्॥६९
अश्वयापरायापतास्सर्वे हृष्टाः हृष्टकूहृष्टकू। अमृताद्यि
दिव्यवस्त्रैश्च दिव्यगंधानुलेपनैः।७० स्तु दिव्याभरणैश्च
रत्नान्यैर्बहुविमिश्रिताः दिव्यमाल्यैरनेकैश्च चंदना
दिसमुत्करैः।७१ प्रियपत्र लक्ष्म्या विश्रीमत्कृष्णमखं जे
यतां श्रुपनीराजनैर्दिव्यैः कर्पूरैश्च हृष्टकूहृष्टकू।७२
निविधैर्विविधैर्दिव्यैः सुगंधैः कर्पूरवासितैः सकर्पूरि
श्चतांबूलैः प्रियैश्चाभावत्ते सदा।७३ महामांगलिकैः स
र्वैः स्तु दिव्यैर्मंगलाद्भितैः सम्मतं विविक्तिलविष्णुक्रियावामरस्य
जनादिभिः।७४ संतज्जेवं मत्वा विष्णुकृष्णक्रोशविनाशने॥ ५४

प्रहृष्टान्तर्कसर्वे गीतवाद्यप्रवर्त्तिताः।७५ पुरतः कृष्णदे
वस्य अप्सरोभिः समन्विताः। ब्रह्माद्यथ ब्रह्मपुत्राश्च तताश्चं
श्च नकितः।७६ ब्रह्मादीनर्तिता चीर्द्धपन गवान्कमालदेण॥
वारयामास देवकेन प्रीतः प्राह सुरान्प्रभुः।७७ श्रीभगवानुवा
च। नो लाब्रह्ममहेशानौ देवान्निमाद्यर्षिदेवतालिम
वं तीर्थानि नारदः सनकादयः। प्रीतो हं नवतां सम्यक् वरं
याचत कांक्षितं॥ श्रीयक्षाद्या ऊचुः ततो निर्क्षिपितं लक्ष्मीसर्वा
कामान्वरान्नथ।७९ नत्वापरमयाश्रीमत्कृष्णं प्रोक्तः प्र
र्षिताः श्रीब्रह्ममहेशान पवित्रतीर्थर्षि सुराः॥८० प्राहः कामंव
रावरैः समानि जिन्वितः तपया विप्राः मंत्रेमान्त्र पदां नो देच

क्रितुविधानपायिनी ॥९२॥ प्रकाद उवाच ॥ तथैव सद्गृयामास्तु
रुक्मिणी कृष्णवल्लभानां ब्रह्मेशानादयः सार्वतीर्थादिविक्षिः सु
ध्रुपिताः ॥९३॥ अथ ब्रह्म माहेशानो सर्वेषां ह्ययतामिदं श्रद्ध
या परया हृष्टो द्वारकां प्रति वो वचः ॥९४॥ वां देवि सर्वतीर्थानां
क्षेत्राणामुत्तमोत्तमा ॥ पर्वतानां च यथा मेरुः सिंधूनां क्षीर
सागरः ॥९५॥ प्राणो यथा शरीराणां इंद्रियाणां तु वै मनः गात
त्रिणां यथा व क्रिस्त्ववानां विराजराजते ॥९६॥ यथा ग्र
हर्क्षताराणां सोमा मा वो ज्योतिषां ध्रुवं ॥ एषां प्रकाशपुंजानां
यथा सूर्य प्रकाशते ॥९७॥ यथा नः सर्वदेवानां महाविष्णुर
यं महत् ॥ तथैव सर्वतीर्थानां क्षेत्रादीनां सर्ववरिः ॥९८॥ ७५

त्रिलोक्यां वर्तमानानां (ना) स्थानानामुत्तमोत्तमाः ॥ श्रीमद्द्वारवती पुण्या
सूर्यवद्भाजते भुवि ॥९९॥ यथा नः सर्वदेवानां श्रेष्ठोयं जगता
न्हरिः ॥ यथा यशोऽश्वमेधानां श्रेष्ठोयं द्वारका श्रुता ॥१००॥ श्रीप्रह्ला
द उवाच ॥ इयं कथा सर्वतीर्थानां क्षेत्रादीनां सत्तमा नः आदि
पद्येनुरशानैद्वारकामाश्रिपे वतुः ॥१०१॥ ब्रह्मेशानो तदा ह्या
श्रावेशारूपयोः सलाः तीर्थानां क्षेत्रराजानां महाराजत्वका
रणं ॥१०२॥ ततः कर्मतीलोष कं तु द्वारकायाः प्रदक्षिताः वाद्यं
ता विचित्राणि वादित्राणि मत्ता नवे ॥१०३॥ दिवेः पंचाम्नानेस्तो
ये सर्वतीर्थनिर्गुक्तवे पुण्यस्याकाशगंगाया दिग्गजानां क
राहृतेः ॥१०४॥ अथ दिव्यानि वासांसि देवावगमनादरात् तौ च

र्चितां वंदनैर्दिव्यैः दिव्यालंकरणैस्तर्पितां ॥९३॥ स्वस्तुयां चक्रिरे
पुष्पैर्नंदनादिसमुद्भवैः अथाभासीन्महदाश्चर्यं ब्रह्मादी
नां मुदावहं ॥९४॥ तदायाना मकाद् दिव्याः पुरुषाः पार्षदा हरेः ।
विष्वक्सेन सुनंदाद्या नाथयंतो दिशो दिशः ॥९५॥ जयशब्दै
र्नमः शब्दैर्नमंतः पुष्पवर्षिणः गीतवादित्रघोषेण स्तू
यमानाः प्रहर्षिताः ॥९६॥ किरीटकुंडलोदारा विजयंत्यावि
भूषिताः श्यामाश्चतुर्भुजाः पीतवस्त्रमाल्यविभूषिताः ॥९७॥
सुनयाम्बुजास्तत्र दृष्ट्वा ब्रह्ममहेश्वरौ नारदं सनकादीं
श्च महाभागवतान् ऋषीन् ॥९९॥ नपिनानपिमं हृष्टाः गतस्मं
चर्मौ ववंदिरे पितोशानां प्रहृष्टालिंग्य नामभिः ॥१००॥ रुष ९५

मासराते १

ष्यानारदाद्याश्च प्र[illegible]मु विष्णुपार्षदान् ॥ नुज्ञा कृत्वा विसर्वतीर्था
नि श्च वयाचान्नि वंदिरा ॥१०१॥ अथा तस्मुपागम्य द्वारकां वि
ष्णुपार्षदाः तत्राथ द्वारकातीर्थं श्रीमत्कृष्णमवंदताः रसंलग्य
श्रद्धया लक्ष्मीनिश्चेयस्य वनोद्भवैः कुसुमैर्विविधैर्दिव्यैः सु
लस्या वनमालया ॥३॥ तद्भुत्तनैः फलैर्दिव्यैर्धूपनीराजनैस्तु
विविधान्नैश्च तांबूलैर्न्नवाल कृष्णमहर्ज्जयन् ॥४॥ श्रीकृष्णनुम
तास्तत्र द्वारकायाः प्रहर्षिताः कुंडोाव महत्तीर्यकृते निश्चेय
स्य धनास्य धनार्थिनि ॥५॥ दिव्यगंधैः फलैः पुष्पैः स्तुलक्ष्याव
तद्धकया ॥६॥ एवंसंपूजिनाति सुब्रह्मेशानादिभिः सुरैः ॥७॥ ऋषि
भिः द्वत्तीर्थंश्च द्वारका तस्य पार्षदैर्महत्वासिं तस्य सनका

रराज विष्णुवक्षसा ॥७॥ तथा सागरमध्यस्थं भवानी राजनि
स्नथानि त्वच्छि विविधैर्दिव्यैस्तांबूलैः समञ्जयन् ॥८॥
सवैष्णांजलिदस्तासां द्वारकामनिवंदिरा ब्रह्ममहेश्वरा
देवा ऋषयो विष्णुपार्षदाः ॥९॥ तस्मिन्नंतरे विप्रा देवदुं
दुभयो दिवि अथासीन्महदाश्चर्यं हि एवं ततः ऋषिपुंगवाः ।
॥१०॥ कृतार्कं त्वं प्रयागं च सर्वदक्षिणपाश्चात्याः स्त्रिवाज
रुद्रस्तु दिवि अस्ततः स्नातुं मनोहरो ॥११॥ द्वारका स्नथा श्रु
त्वा वामरथ्यजनैः श्रुतिः । अयोध्या मथुरा तत्र क्षया वाराण
सी जयस्थानिः ॥१२॥ स्तुवंतस्तास्तथान्यानि सर्वाणि कृतानि सर्व
शः तीर्थानि स्थितिभिर्दुःस्थं द्वारकायाम् सर्वांगुजं ॥१३॥ पश्यतः ७७

परमानंदं लभंति ॥ देवमानवाः । अथाकुः पार्षदा विष्णोर्दृष्ट्वा
न्यवानि सर्वशः ॥१४॥ येऽहं द्वा द्वारकातुण्या सर्वलोके कर्मं
डनानावदेर्निचय शिवति पोयोगम्माधिनि ॥१५॥ द्वारका
गमनान्नृणां मतिश्च कृपयाद्धारावदयतत्पोयागैः सम्य
गाराधितो हरिः ॥१६॥ प्रसादं कुरुत यस्माद्द्वारकागमनं म
तं इति श्रीस्कंदपुराणे द्वारकामाहात्म्ये श्रीप्रह्लादर्कसं
हितायां श्रीद्वारकानिवेदनो नाम चतुर्विंशतमोऽध्यायः ॥२४॥
प्रह्लाद उवाच ॥ एवं च ब्रह्ममहेशानो गंतुं यदिच्छ पार्षदो द्वा
रकायां माहात्म्यं तद्दर्शयितुं माहृतुः ॥१॥ श्री ब्रह्ममहेश्वरा
ऊचतुः ॥ तान्नो दिव्य तीर्थानि स्मरितः सागरादयः प्रया

गादीनि सर्वाणि काश्यां घो मुक्तिदायकाः ॥ च वंतां तीर्थराजा
।स्त्रियंभुना। द्वारकास्तवनीया विस्तीर्य नां श्वि छ्याबाद्धिः ॥ श्री
प्रकादष्टवारं ॥ महेशवरनंश्च वासर्वेषां प्रशावा ॥ नवद्रांततः
प्रदक्षिणां कृत्वा द्वारकां प्राणिपत्य च ॥४ आवात्तं चक्रिरतानि ती
र्थानि तानि लिखंति ॥ भागीरथी प्रयागं च यमुना च सरस्वती ।
पुष्करं ह्यगं ५ अन्याश्च सरितः सर्वाः सिंधुः शोणो तथा नदः ।
स्थिता उत्तरदिक्भागे तीर्थानि पंचाशत्कोटिभिः ६ चंपदाः कृ
ष्णा सर्वायां पश्यंतो द्वारकां मुकुंदं तथा मंदाकिनी पुण्या न
दी भागरथी च या ७ महानदी नर्मदा च शिप्रा वेत्रवती सरस्वती ।
वक्रनदीन तथाशीनानद्योऽयाः पापनाशनाः ८ चवर्तंतिस्त ९०

दक्षिणागे तीर्थैश्च षष्टिकोटिभिः । पयोष्णी तपती पुण्या वि
दर्भक्षिलिता तथा ९ गोदावरी महाभागा भीमा कृष्णा न
दी तथा । कावेरी च मुखा पुण्या अन्याश्च पापनाशनी १० स्व
तीर्थसहिता नद्याः नवनवतिकोटिभिः । स्थिता दक्षिणदि
ग्भागे द्वारकासेवनोत्सुका ११ क्रीडंति गोमती तीरे तीरे च
लक्षांतर्निधिर्ह्यास्तद्वीपषु यस्तंति तथान्याविस्तरिद्ध
राः १२ सागराश्च तथा सर्वे पश्चिमायां विसंस्थिताः ॥ क्रीडं
ति चक्रतीर्थे च तीर्थैश्च शतकोटिभिः १३ पश्यंति रुक्म
कं पश्यंश्चिमानिमुखं तथा । विदिशा सुवर्णवाक्षु तीर्थस्तं
ख्यानविधाता १४ पुष्करादीनि तीर्थानि विशालं विरजं त

तथा।शातेककाटिभिस्तीर्थैर्गोमत्युदधिसंगमा।१५व
दंतितस्यास्तवायांसोस्तवानिद्विजोत्तमाः।वाराणस्यांचई
शानेअवीनीस्तर्वदिक्स्थिता॥१६आग्नेय्यांदिशिकांची
विदक्षिणेमथुरास्थिता॥नैरृत्यांवस्थितामाया।अयोध्या
पश्चिमांस्थिता॥१७वायव्येथकुरुक्षेत्रंहरिक्षेत्रंतथोत्त
रेशिवक्षेत्राणिईशानेऐंद्यांविष्णुरूपात्तमां।१८आग्नेये
वटस्थक्षेत्रंप्रभासंचदक्षिणपश्चिमेतांसेरंगंचराहाश्मा
गलोपदंडंतुपश्चिमा।१९नारपिंदंचवायव्यांकोकामु
खंचउत्तरा।कामाख्यारेणुकादीनिशाक्तयानिचरुस्त
शः।पदत्तराजादिस्तर्वाणियथास्थानवसंतिहि।धत्तु ९९

कंनेमिखारण्यंदंडकंसैंधवंतथा।२१दशाल्मिबुदरिवन
रनारायणाश्रमंचैथादिस्मेशंवमंतिस्मद्वारकायाःसमंततः।
२२ामवदिपर्वतास्तोम्याद्वारकास्तवनोत्सुकाः।कैलाशाद्या
श्चईशान्यांऐंद्यांहिमवदादयः।२३श्रीशैलाद्या-आग्नेय्यांम
ङ्गाद्रिमुखास्तथा।दक्षिणमानगिर्याद्यामार्दंडरूपजादयः।
२४अन्येवप्पशिलाश्चस्तालोकालोकमानसाः।द्वारकां
परिवार्यनिपश्चिमास्मंतिनत्वचक्तां२५पश्यंतःकृष्णवक्त्राब्जं
परमानंदनिर्वृताः।द्वारकापरितस्तेषुपरितःपुरपंक्ति
भिः।२६विराजतेयथाहेदुः।दालैःसकलिकाइवतीर्थादि
पर्वतानांनादियसिंहासनस्थिताः।२७द्वारकाप्रजयादिव्या

राजानपार्षदीयथातीर्थान्कीचादिभिस्त्वचपरितःपरिवा
रिताःनराद्वारकावंक्रोयथादिवियद्भादिभिःप्रथमा
वरणंतावद्ब्रह्मणास्नानकादिभिःप्रद्युम्नेश्वरंद्वितीयंतृ
तीयंगणनायकं।चतुर्थंरिपुमंथानांगंगादीनांचपंचमं
षष्ठमावरणंतीर्थंप्रयागपुष्करादिभिः।काश्यपास्
त्रामहोकाविशालंविरजंगया।श्री अष्टमंहितेनसुरत्वा
द्विनवमावरणंतथा।आरण्यराश्रमाद्वैश्चसागरैश्च
नाविद्युता:दशमावरणंसोमनाथादिपवनोनमः
एवंद्वीपसमुद्रैश्च मेरुर्विकांचनोयथा।इत्थमावर
णोरतिद्वारकाशोभतेसदा।विविधास्तांप्रपश्यंतिदृशा १००

[illegible] आपितत्सस्यरूपयाद्यापिकचन
एते [illegible] युक्तांद्वारकांयस्मरंतिहि।२५।सर्वपापवि
निर्मुक्तायांतिविष्णुपदंपरं।एवंब्रह्मादयोदेवारुद्राद्यः
सनकाद्यः।२६।वसंतिद्वारकायांहितेसततंनात्रसंशयः।
इतिश्रीस्कंदपुराणेश्रीप्रह्लादसंहितायांश्रीद्वारका
माहात्म्येसमाप्तं।।७।।शुभंभवतु।।श्रीलक्ष्मीवासुदेवः।।७।।
संवत्१८२५वर्षेश्रावणवदि१२गुरौअथेदंश्रीपुस्तक
पुर।।आभ्यंतरनागरज्ञातीयमहं [illegible] नाथ
नश्रीलिखितंश्रीकांतप्रीतयेश्रीद्वारकामाहात्म्यलिखितं।।
यादृशंपुस्तकंदृष्टंतादृशंलिखितंमममयादिशुद्ध [illegible]

प्र.मा. द्यानारदायाश्च प्रणेषु विष्णुपादेष्ठे॥ तत्राष्टद्वारकातीर्थं श्री
१०१ मत्कृष्णमवं ७८ तः।७॥ तामममादाप्यानदीप्याला॥श्रीद्वारकानट

408

इति ह

13४८